

İslam Hukukunda Kültür Varlıklarının Korunması ve Heykellerin Yıkılması Meselesi*

Protection of Cultural Properties in Islamic Law and the Problem of Demolition of Idols

M. Raşit AKGÜN**

ÖZ

Kültür varlıklarının korunması hukuku, klasik fıkıh kaynaklarında doğrudan tanzim edilmiş değildir. Ancak bazı fıkıh hükümleri dolaylı olarak kültürel mirasın korunmasına hizmet eder. Bilhassa vakıflar ile gayrimüslim mabetlerine dair hükümler bu kapsamda değerlendirilebilir. Define ve lukata mefhumları ise tam manasıyla kültür varlığı kavramıyla bağdaştırılamaz. Çağdaş İslam hukuku literatüründe kültür varlıklarının tâbi olduğu mülkiyet rejimi ile mal olma vasfı hakkında muhtelif görüşler vardır. Fukaha, genel olarak resim ve heykelleri ancak belli şartlarla mübah kabul eder. Esas tartışma ise putların yıkılmasının lüzumu meselesindedir. İslam hukukçularının ekseriyeti kültür varlığı niteliğindeki heykellerin tahribine karşı çıkarken tahribe ruhsat verenler de vardır. İki taraf da görüşlerini kitap, sünnet, kıyas ve sedd-i zerâi gibi delillere dayandırarak müdafaa eder. Tarafların delilleri, İslam tarihindeki tatbikat da göz önüne alarak değerlendirildiğinde, kültür varlıklarının muhafaza edilmesinin İslam hukukuna uygun olduğu neticesine ulaşılır.

Anahtar Kelimeler: İslam Kültürel Miras Hukuku, Fıkıhta Eski Eserler Hukuku, Vakıf Kültürü, İslam Hukukunda Resim ve Heykeller, Tasvir Yasağı.

ABSTRACT

The law of protection of cultural properties is not directly regulated in classical sources of Islamic jurisprudence (*fiqh*). However, some provisions indirectly serve to protect the cultural heritage. Especially, provisions regarding foundations (*waqfs*) and places of worship of non-Muslims can be considered in this context. However, the concepts of “treasure trove” and “lost property” (*luqata*) cannot be completely aligned with the concept of cultural property. In the literature of contemporary Islamic law, there are different opinions about the legal and commercial value and the ownership regime of cultural properties. Classical Islamic jurists’ interpretation is that paintings and sculptures are recognized as licit only under certain conditions. The primary dispute revolves around the necessity of destroying idols. While the majority of Islamic jurists oppose the destruction of idols that are considered cultural properties, there are also those who allow the destruction. Both sides support their opinions by grounding them in sources such as the Qur’an, sunnah, qiyas, and the principle of blocking the means (*sadd al-dhara’i*). When evaluating the evidence presented by both sides in light of historical Islamic practices, it becomes evident that the protection of cultural properties aligns with Islamic law.

Keywords: Islamic Cultural Heritage Law, Cultural Properties and Islamic Jurisprudence, Foundation, Waqf, Painting and Sculpture, Iconoclasm.

* Bu makale, Marmara Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği (RG 5.10.2017/30201) m. 27/2 uyarınca doktora savunma sınavına girilebilmesi için “Osmanlı Devleti’nde Eski Eserlerin Hukuki Rejimi” isimli tezden üretilmiştir.

** Arş. Gör., Marmara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi Anabilim Dalı, mrasitakgun@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5191-4089.

Sorumlu Yazar/Correspondence Author: M. Raşit AKGÜN

E-posta/E-mail: mrasitakgun@marmara.edu.tr

Geliş Tarihi/Received: 30.08.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 05.11.2023

GİRİŞ

Kültür varlıklarının korunması, XIX. asırdan günümüze değin ulusal hukuk sistemlerinde hususi kanunlarla tanzim edilen ve uluslararası antlaşmalara konu olan mühim bir mevzudur. Kültür varlıklarının / kültürel mirasın korunması hukuku ya da eski eserler hukukunun, bir hukuk disiplini olarak doğuşu ve gelişimi nispeten yenidir. Dolayısıyla İslam hukukunun klasik kaynaklarında (fıkıh kitaplarında) mevzuyu doğrudan tanzim eden hükümlere rastlanmaz. Ancak bazı hükümlerin dolaylı olarak kültürel mirasın korunmasına hizmet ettiği ya da kültür varlıklarıyla alakalı olduğu söylenebilir. Mevzu hakkında çağdaş İslam hukuku literatüründe muhtelif görüşler ileri sürülmüştür. Bilhassa heykellerin statüsü ve putların yıkılmasının lüzumu üzerinde tartışmalar mevcuttur. Çalışmada öncelikle klasik fıkıh literatüründe kültürel mirasın korunmasıyla alakalı hükümler ortaya konulacak, akabinde çağdaş İslam hukukçularının görüşleri ele alınacaktır. Kültür varlıklarının tâbi olduğu mülkiyet rejimi, mal olma vasfı ve resim ve heykellerin statüsü hakkındaki fikirler hülasa edilecektir. Son olarak putların yıkılmasının gerekliliği meselesi, karşıt görüşler ve delilleriyle mukayeseli olarak değerlendirilecektir.

I. KÜLTÜR VARLIKLARININ KORUNMASI HUKUKU

A. GENEL OLARAK

Kültür varlıklarının korunması hukuku denince, kültür varlıklarının tâbi olacağı hususi nizam ve kültür varlıklarıyla alakalı resmî makamların vazifelerini tayin eden hukuk kaideleri anlaşılmaktadır¹. Kültür varlığının tarifi ve korunmasına yönelik tedbirler; koruma faaliyetlerini yürütecek idari teşkilat ile bunun vazife ve yetkileri; kurallara aykırı davranacak kimselere karşı tatbik edilecek müeyyideler gibi mevzular bu kapsamdadır². Bir hukuk dalı olarak, klasik hukuk sistematiğinde kamu hukuku dallarından idare hukukunun sahasına girdiği umumiyetle kabul edilir. Ancak pek çok hukuk dalıyla irtibatlı olduğundan karma vasıflı olduğu da ifade edilir³.

Kültür varlıklarının korunmasına dair dünyada iki ana cereyandan bahsedilebilir:

- Evrensellik görüşüne göre, eski eserler insanlığın ortak kültürel mirasıdır. Tüm insanlığın malı olduğundan kültür varlıklarının, bulunduğu yerde değil; en emniyetli yerde korunması

1 Bilge Umar ve Altan Çilingiroğlu, *Eski Eserler Hukuku* (Ankara Üniversitesi Basımevi 1990) 4. Mumcu'ya göre bu hukuk kolunun maksadı, bazı malları, genel hukuki rejimden istisna tutmak ve böylece himaye etmektir. Bkz Ahmet Mumcu, 'Eski Eserler Hukuku ve Türkiye' (1969) 26 Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 45, 48.

2 Nusret İlker Çolak, *Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Hukuku* (On İki Levha 2011) 39.

3 Kültür varlıklarının korunması hukuku, mülkiyet ve miras gibi hakların kısıtlanması cihetinden anayasa hukukuyla; mülkiyet hakkının kullanımı ve sözleşme serbestisiyle alakalı kaideleri cihetinden medenî hukuk, eşya hukuku ve ticaret hukukuyla; suç ve cezalar tayin etmesi cihetinden ceza hukukuyla; vergi, resim ve harç gibi mükellefiyetler ve bazı muafiyetler getirmesiyle vergi hukukuyla; milletlerarası antlaşmalara konu olmasıyla da milletlerarası hukukla irtibatlıdır. Umar ve Çilingiroğlu (n 1) 4; Çolak (n 2) 38; Oğuz Sancakdar, Pınar Yağcı, Şükür Taşyıldız ve Ezgi Çırak, *Kültür ve Tabiat Varlıkları Hukuku* (Adalet 2021) 77 vd.

mühimdir. Kaynak ülkenin ekonomik ve sosyal şartları elverişli değilse eser, korumayı sağlayacak başka bir ülkeye götürülebilir⁴.

- b. Milliyetçi görüş ise kültür varlıklarının, her milletin kendi kültürüne ait değerler olduğunu müdafaa eder. Dolayısıyla eserler esasen buldukları yerde muhafaza olunmalıdır. Legal ve bilhassa illegal yollarla ihraç edilmiş kültür varlıkları, kaynak ülkelerine iade edilmelidir⁵.

Kültür varlıkları için kabul edilen ve dünyada tatbik olunan mülkiyet rejimleri, üç kategoride ele alınabilir:

- a. Özel mülkiyetin esas olduğu ABD’de, malikler kültür varlıkları üzerinde serbestçe tasarruf edebilirler. Ancak şahıslar müze kurmaya veya müzelere bağışta bulunmaya teşvik edilirler⁶.
- b. Özel mülkiyeti kabul etmekle beraber mülkiyet hakkının kullanılmasını sınırlayan sistemler, Batı ve Orta Avrupa ülkelerinde yaygındır. Umumiyetle taşınır kültür varlıkları için ayrı bir mülkiyet rejimi yoktur. Ancak devletin ihraç veya temlik yasağı koyduğu misaller vardır⁷.
- c. Üçüncü sistem, taşınır ve taşınmaz tüm kültür varlıklarının devlet mülkiyetinde kabul edilmesidir⁸. Türkiye, Meksika, İtalya, İspanya ve Yunanistan gibi ülkelerde, bulunmuş veya ileride bulunacak eski eserler kamu mülkiyetindedir. Temlik veya zamanaşımıyla iktisap mümkün değildir⁹.

B. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Kültür varlıklarının korunması hukukuna dair doktrinde, benzer manada kültür mirası/kültürel miras (*cultural heritage*), kültür malları (*Kulturgüter/Kulturdenkmal*), kültürel varlık (*cultural property*) gibi terimlere rastlanır¹⁰.

Kültür varlığı mefhumunun herkesçe kabul edilen tek bir tanımından bahsetmek güçtür. Hukuki bir terim olarak, mevzuatlarda, farklı ülkelerde ve farklı zamanlarda, başka başka tarif edilmektedir¹¹. Halihazırda Türk hukukunda yürürlükte olan *Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu*¹² (KTVKK) m. 3/a/1’e göre kültür varlığı:

4 Oğuz Sancakdar, Pınar Yağcı, Şükür Taşyıldız ve Ezgi Çırak (n 3) 69.

5 Sibel Özel, *Uluslararası Alanda Kültür Varlıklarının Korunması* (Alkım 1998) 34 vd. Zikredilen iki görüşü telif edip eski eserlerin insanlığın ortak kültürel mirası olduğunu ve tüm insanlık için ehemmiyetini kabul etmekle beraber buldukları yerde korunması gerektiğini savunan karma görüş de mevcuttur. Oğuz Sancakdar, Pınar Yağcı, Şükür Taşyıldız ve Ezgi Çırak (n 3) 71.

6 Eski eserlerin kamulaştırılması, kamu yararının ağır bastığı son derece istisnai hallerde mümkün görülmektedir. Mumcu (n 1) 51.

7 Mesela Ekvator Cumhuriyeti’nin tatbikatı için bkz Özel (n 5) 59.

8 Mumcu (n 1) 53.

9 Özel (n 5) 60.

10 Oğuz Sancakdar, Pınar Yağcı, Şükür Taşyıldız ve Ezgi Çırak (n 3) 40.

11 ibid 48.

12 *Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu*, Kanun Numarası: 2863, Kabul Tarihi: 21.7.1983 RG 23.7.1983/18113.

“... tarih öncesi ve tarihi devirlere ait bilim, kültür, din ve güzel sanatlarla ilgili bulunan veya tarih öncesi ya da tarihi devirlerde sosyal yaşama konu olmuş bilimsel ve kültürel açıdan özgün değer taşıyan yer üstünde, yer altında veya su altındaki bütün taşınır ve taşınmaz varlıklardır.”

Kültürel miras mefhumunun; diller, dinler, gelenekler, şarkılar, danslar, ritüeller ve mitler gibi somut olmayan şeyleri de ihtiva ettiği kabul edilmektedir¹³. *Kültür Yatırımları ve Girişimlerini Teşvik Kanunu*¹⁴ m. 3/d’de somut olmayan kültürel miras¹⁵ şöyle tarif edilmiştir:

“... Sözlü kültür ortamlarında halk tarafından yaratılan ve halkbilimi araştırmaları içinde yer alan; sözlü anlatımlar ve sözlü gelenekler, gösteri sanatları, toplumsal uygulamalar, ritüel ve festivaller, halk bilgisi, evren ve doğa ile ilgili uygulamalar, el sanatları geleneği gibi kültürel ürünleri ve üretim süreçleri...”

Koruma ve muhafazaya dair metinlerde kültürel miras terimi daha sık kullanılırken; iadeye dair meselelerde, nesnelere söz konusu olduğu için, kültür varlığı teriminin ön plana çıktığı görülmektedir¹⁶.

Kültür varlığı terimi, Osmanlı İmparatorluğu devrinde 1869 senesinden itibaren tanzim edilen mevzuatta “âsâr-ı atika” (آثار عتيقة) olarak ifade edilmiştir. 1869¹⁷, 1874¹⁸, 1884¹⁹ ve 1906²⁰ senelerinde birer *Âsâr-ı Atika Nizamnâmesi* (AAN) çıkarılmıştır. 1906 AAN, Cumhuriyet devrinde de yürürlükte kalmış ve 1973’e kadar tatbik olunmuştur. Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren Türkçe literatürde âsâr-ı atikanın karşılığı olarak “eski eser” terimi yerleşmiş, 1973’te *Eski Eserler Kanunu*’na²¹ da ismini vermiştir.

III. İSLAM HUKUKU VE KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASI

A. İSTILAH

Çağdaş İslam hukuku literatüründe kültür varlıkları ya da arkeolojik eserler, “*el-âsâr*” (الآثار) olarak ifade edilir²². *el-Âsâr*, Türkçede de yer alan “eser” kelimesinin çoğul halidir. Lügat manasıyla eser,

13 Özel (n 5) 24; Oğuz Sancakdar, Pınar Yağcı, Şükür Taşyıldız ve Ezgi Çırak (n 3) 55.

14 *Kültür Yatırımları ve Girişimlerini Teşvik Kanunu*, Kanun Numarası: 5225, Kabul Tarihi: 14.7.2004, RG 21.7.2004/ 25529.

15 Doktrinde aynı manada “somut olmayan kültür varlığı” tabirine de rastlanmaktadır. Çolak (n 2) 25 vd.

16 Özel (n 5) 24.

17 *Takvim-i Vekâyi*, 1 Zilkâde 1285-1 Şubat 1284/1053, 1 vd.

18 *Âsâr-ı Atika Nizamnâmesi*, *Düstûr* I/III, 20 Safer 1291-24 Mart 1290, 426 vd.

19 *Âsâr-ı Atika Nizamnâmesi*, *Zeyl-i Düstûr* I/IV, 23 Rabiulahir 1301-9 Şubat 1299, 89 vd.

20 *Âsâr-ı Atika Nizamnâmesi*, *Düstûr* I/VIII No:113, 29 Safer 1324-10 Nisan 1322, 506 vd.

21 *Eski Eserler Kanunu*, Kanun Numarası: 1710, Kabul Tarihi: 25.4.1973, RG 6.5.1973/14527.

22 Mesela bkz. Abdullah bin Ahmed bin Âmir er-Rumeyh, “Ahkâmu’l-Âsâr fi’l-Fikhi’l-İslâmi”, Riyad, İmam Muhammed bin Suud İslam Üniversitesi, Doktora Tezi, 1431; Nâsir Sula, Abdulkâdir Abdusselâm, “Termîmu’l-Âsâr Beyne’l-Fikhi’l-İslâmi ve’t-Teşri’i’l-Cezâiri: Dirâsetün Mukârenetün (Restoration of Antiquities Between Islamic Jurisprudence and Algerian Legislation: Comperative Study)”, *Mecelletü Câmîati’l-Emîr Abdülkâdir li’l-Ulûmi’l-İslâmiyye*, C. 34, No: 1, 2020, s. 146-205; Ahmed Halid Ahmed Nevfel, “Himâyetü’l-Âsâr fi’l-Fikhi’l-İslâmi”, *Gazze, Filistin, Gazze İslam Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi*, 2017.

“bir nesnenin yerinde kalan bakiyesi” demektir²³. Literatürde kültürel miras manasında ise “et-turâsu’s-sakâfi” (التراث الثقافي) kullanımı yaygındır²⁴.

Kur’ân-ı Kerim’de âsâr kelimesi şöyle geçmektedir: “Şüphesiz biz, ölüleri mutlaka diriltiriz. Onların yaptıklarını ve bıraktıkları âsârı yazarız. Biz, her şeyi apaçık bir kitapta sayıp yazmışızdır.”²⁵ Burada âsâr, geçmiştekilerin hayır veya şer olarak insanlara bıraktığı şeyler şeklinde tefsir edilmiştir. Mesela öğretilen bir ilim, tasnif edilen bir kitap, kurulan bir vakıf, bina edilen bir cami gibi hayırlı şeyler ile Müslümanların zarar ve zulme uğramalarına sebebiyet veren veya Allah’ın zikredilmesine mâni olan kötü şeyler böyledir²⁶.

Klasik ıstılahta “eser” kelimesi, hadis manasında; “ilmu’l-âsâr” (eser ilmi) ise hadis ilmi için kullanılır. Fıkıh lügatlerinde, akitten terettüp eden netice olarak da geçer²⁷. Kültür varlıklarının korunması hukuk dünyasında ve çağdaş İslam düşüncesinde yeni yeni ele alınan mevzulardandır; klasik devir fukahası bununla alakalı meselelerle karşılaşmamıştır. Yine de fıkıh kitaplarında eser kelimesinin “kalıntı”, “bakiye” manasında kullanıldığına rastlanır. Mesela *Reddu’l-Muhtâr*’da, İslamiyet öncesi devirden kalma definelerden bahsedilirken âsâr kelimesi kullanılmıştır²⁸. Aynı kitabın başka bir yerinde, arazide binadan bir eser (kalıntı) olup olmadığından bahsedilir²⁹. İbn Kudâme’nin *el-Muğni* adlı eserinde, Âd kavminden çok âsâr kaldığı ifade edilmiştir³⁰. Şirbîni, İslam öncesi devirde yapıлып harap olan ve âsârı kalmış bulunan binadan söz eder³¹. Gerek bu ve benzeri misaller gerekse lügat manası, günümüz İslam hukuk literatüründe kültür varlıkları için âsâr tabirinin tercih edilmesine sebebiyet vermiş olabilir.

B. KLASİK FIKIH KAYNAKLARINDA

Klasik kaynaklarda, doğrudan kültür varlıklarının korunmasına yönelik hükümlere rastlanmasa da bazı hükümlerin dolaylı olarak kültürel mirasın korunmasına hizmet ettiği ya da kültür varlıklarıyla alakalı olduğu söylenebilir. İslam dünyasında pek çok taşınmaz kültür varlığının korunması, vakıf müessesesi vasıtasıyla mümkün olmuştur. Gayrimüslim tebaanın statüsü ve zimmet akdi de

23 Mütercim Asım Efendi, “el-eser”, C. 2, ed. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi, *El-Okyânûsu’l-Basit fi Tercemeti’l-Kâmûsi’l-Muhit*, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013, C. 2, s. 1711.

24 Fatimah Alshehaby, ‘Cultural Heritage Protection in Islamic Tradition’ (2020) 27 *International Journal of Cultural Property* 291, 294. Mesela bkz Anis Ahmad, ‘el-İslâm ve’t-Turâsu’s-Sakâfi’, *Amâlu Nedveti’d-Devha li’l-Ulemâ Havle’l-İslâmi ve’t-Turâsi’s-Sakâfi ed-Devha, Katar, 30-31 Dîsembir/Kânûne’l-Evvel 2001* (UNESCO 2005).

25 Yâsin, 36/12. Metinde yer alan Kur’ân ayetlerinin mealleri hakkında esas alınan kaynaklar için bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur’ân-ı Kerim’in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri* (Bilmen Yayınevi 1971); *Kur’ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meali* (Diyanet Vakfı 1999); *Kur’ân-ı Kerim Meâli* (Diyanet İşleri Başkanlığı 2011).

26 Mescide yürüyenlerin ayak izleri olarak tefsir edenler de vardır. Muhammed b Ahmed Kurtubi, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân* (Ahmed el-Berdûni and İbrâhîm Eттаfeyyiş eds, 2nd edn, Dâru’l-Kutubi’l-Mısriyye 1964), XV/12.

27 Sula and Abdusselâm (n 22) 150 ff; Rumejh (n 22) 20.

28 Muhammed Emin İbn Âbidin, *Reddu’l-Muhtâr* (Matba’atü Mustafâ el-Bâbi el-Halebi 1966), II/323.

29 ibid, IV/193.

30 Muvaffakuddin İbn Kudâme, *el-Muğni* (Abdullah bin Abdulmuhsin et-Turki and Abdulfettah Muhammed el-Hulv eds, 3rd edn, Dâru Âlimi’l Kütüb 1997), VIII/147.

31 Hatîb eş-Şirbîni, *Muğni’l-Muhtâc* (Ali Muhammed Muavvaz and Âdil Ahmed Abdülmevcûd eds, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye 1994), III/496.

gayrimüslim mabetleri ile mukaddes eşyalarının mevcudiyetini korumasında bir amildir. Umumi olarak taşınır kültür varlıkları fıkıhta define ve lukata kapsamında mütalaa edilebilirse de bunların tam manasıyla bağdaştırılması güçtür.

Kur'ân-ı Kerîm ayetlerinin toplatılıp *mushaf* haline getirilmesi ve hatta sonraki alimlerce rivayetlerin ilmî usullerle toplanıp hadis külliyatlarının yazılması faaliyetleri, bir cihetten İslami kültürel mirasın korunması olarak görülebilir³². Nesilden nesle aktarılan tasavvuf kültürü de somut olmayan kültürel mirasa misal gösterilebilir³³.

1. Define ve Rikaz

İslam hukukunda define (*kenz*), yer altına gömülü ve sahibi bilinmeyen altın ve gümüş paralar ile diğer kıymetli eşyalara umumi olarak verilen isimdir. Üzerindeki alametlerden Müslümanlardan kaldığı anlaşılıyorsa defineye “*kenz-i İslâmî*”; İslam devleti tebaası olmayan gayrimüslimlerden kaldığı anlaşılıyorsa “*kenz-i cahilî*” denir³⁴. *Kenz-i cahilî*, aynı zamanda “*rikaz*”dır³⁵. Bunun neticesi, ganimet hükmünde olup beşte birinin (*humus*) devlet hazinesine (*beytülmâle*) ait olmasıdır. Kalan beşte dördün ise bulan kimsenin tâbiyeti ve definenin bulunduğu arazinin türüne göre; bulana, arazi sahibine ya da beytülmâle ait olacağı yönünde çeşitli görüşler vardır³⁶.

Taşınır kültür varlıklarının bir kısmı define kapsamında mütalaa edilebilir. Bu bağlamda, İslam devleti tebaası olmayan gayrimüslimlerden kaldığı anlaşılan, yer altına gömülmüş ve maddi kıymeti haiz kültür varlıkları aynı zamanda *kenz-i cahilî*dir. Mesela Roma, Antik Yunan veya Eski Mısır'dan kalma sikke ve eşyalar böyledir. Define hükümleri tatbik edildiğinde, bulunan kültür varlıklarının beşte biri beytülmâle, geri kalanı ise bulana, arazi sahibine veya yine beytülmâle ait olacaktır.

Esasında fıkıhtaki define ve rikaz hükümlerinin maksadı, kültür varlıklarının hukuki statüsünü tanzim etmek değildir. Zaten klasik kaynaklarda bir kültür varlığı tarifi yapılmamış ya da mezkûr mallar kültür varlığı olarak vasıflandırılmamıştır³⁷. Buradaki hükümlerin, bulunan eşyanın define vasfı ve yalnızca maddi kıymeti nazara alınarak konduğu anlaşılmaktadır³⁸. Dolayısıyla klasik fıkıh kaynaklarındaki define hükümlerinin, İslam hukukunda kültür varlıklarının hukuki statüsünü ifade ettiğini söylemek pek de isabetli olmayacaktır³⁹.

32 Alshehaby (n 24) 312.

33 Ashhan Nesli, ‘Eski Eserlerin Korunmasının Hukuk Tarihi Yönüyle İncelenmesi’ (2018) 20 Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 431, 455.

34 Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûk-i İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kamusu* (2. Bası, Ravza 2018), IV/75 vd.

35 Rikazın muhtevası hususunda fukaha ihtilaf etmiştir. Mesela Hanefilere göre madenler de rikaza dahildir. Ancak *kenz-i cahilî*nin rikaz olduğunda ittifak vardır. Abdurrahman b Muhammed Cezîrî, *el-Fikh ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a* (2nd edn, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye 2003), I/555 ff.

36 İbn Âbidîn (n 28), II/322 ff; Cezîrî (n 35), I/555 ff.

37 Mumcu (n 1) 66.

38 Çağdaş İslam hukukçularının bu hususta farklı görüşleri mevcut olup taşınır kültür varlıklarının hususi mülkiyete konu olamayacağı yönündeki değerlendirmeleri, aşağıda “İslam Hukukunda Eski Eserlerin Mülkiyeti” başlığında zikredilecektir.

39 Defineler, tarih boyunca ve günümüzde pek çok hukuk sisteminde tanzim edilmiştir. Gömülen malın mülkiyetinin terk

2. Lukata

Müslümanlardan kaldığı anlaşılın defineler (kenz-i İslâmî) lukata hükmündedir⁴⁰. Lukata, sahibi bilinmeyen, yitik, buluntu mala denir⁴¹. Lukata bulunduğunda öncelikle sahibinin aranması gerekir. Sahibi ortaya çıkmazsa, beytülmal teslim edilir. Muntazam beytülmal de yoksa, bulan kimse muayyen bir müddet geçtikten sonra malı fakirlere tasadduk edebilir ya da fakirse maldan kendisi istifade edebilir; ancak sonradan sahibi çıkarsa tazmin eder⁴².

Taşınır kültür varlıklarından, Müslümanlardan kalmış olduğu anlaşılınların lukata kapsamına girdiği söylenebilir. Mesela Hz. Peygamber veya Râşid Halifeler, Emevî ve Abbâsî devrinden kalma sikkeler ile eşyalar böyledir. Böyle nesnelere bulunduğunda, günümüz için bunların sahibinin tespit edilmesi pratik olarak imkansız olduğundan devlet hazinesine teslimi gerekecektir.

Lukatanın bulan tarafından temellüküne sıcak bakılmayıp öncelikle beytülmal teslim edilmesi gerekliliğinin, İslami kültür varlıklarının kamu mülkiyetinde ve devlet kontrolünde tutulmasını sağladığı aklı gelebilir. Ne var ki beytülmalin, sahibi çıkmayacağına kesin kanaat getirilen buluntu malı satın bedelini hazinenin lukata sandığına (fonuna) koyması mümkündür. Zira bu sandık, kimsesiz fakirlerin ihtiyaçları, tedavileri ve cenaze masrafları ile hastaneler için sarf edilir⁴³. Dolayısıyla lukata hükümleri de esas itibarıyla kültür varlıklarını tanzim ve muhafaza etmeyi hedeflemiş değildir. Bunlar daha ziyade malın maddi kıymetini nazara alan ve beytülmalin sosyal yardım fonksiyonunu ön planda tutan hükümlerdir.

3. Vakıf

İslam hukukundaki düzenlenişi ve İslam tarihindeki tatbikatı dikkatli incelendiğinde, vakıf müessesesinin, içinde bir kültürel mirasın korunması felsefesi barındırdığını söylemek mümkündür⁴⁴. İslam dünyasında ve ez-cümle Osmanlı coğrafyasında, pek çok sosyal, kültürel, dinî ve ekonomik faaliyet vakıflar yoluyla görülmüştür. Cami, mektep, medrese ve kütüphaneler, tekke ve zaviyeler, hastaneler, köprü, yol ve su yolları, çeşmeler, hanlar ve kervansaraylar gibi müesseselerin; binalarının yapımı, korunmaları, bakımları ile mâlî idareleri vakıflar vasıtasıyla yapılmıştır⁴⁵.

edildiği değil, asıl malikin iradesi dışında bir sebepten ötürü yer altında kaldığı; ya da sonradan alınmak maksadıyla iradi olarak saklandığı düşünülür. Dolayısıyla doğrudan ihraz yoluyla aslen iktisap edilen bir sahihsiz malla aynı statüye tâbi görülmez. Asıl malikin kim olduğu bilinemediği için mülkiyetin kime ait olacağı bir hukuki problem olarak hukuk sistemlerinde yer almış ve bulana, arazi malikine veya devlet hazinesine aidiyetine dair farklı esaslar kabul edilmiştir. Hepsinde müşterek nokta şudur ki; mesele hakkındaki hükümler, definenin maddi kıymetinin nazara alındığı bir çerçevede ve mülkiyet hakkına kimin sahip olacağı problemi merkezindedir. M. Raşit Akgün, 'Önceki Hukukumuzda Definelerin Hukukî Statüsü' (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi 2018) 16 ff.

40 İbn Âbidîn (n 28), II/322; Cezîrî (n 35), I/555 ff.

41 Bilmen (n 34), VII/209.

42 Mâlikî, Şafîî ve Hanbelî mezheplerinde bulanın fakir olması şartı aranmaz. Ekrem Buğra Ekinci, *İslâm Hukuku: Umûmî ve Husûsî Hükümler* (3. Bası, Arı Sanat 2018) 446.

43 Bilmen (n 34), IV/77; Ekinci, *İslâm Hukuku* (n 42) 267 vd.

44 Alshehaby (n 24) 310.

45 Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi* (Gözden Geçirilmiş 17, Beta 2020) 241 vd.

Kültürel mirasın korunması cihetinden, İslam vakıf hukukundaki vakfın devamlılığı (ebediliği) prensibi çok mühimdir⁴⁶. Vakfın devamlılığını sağlayan ve vakfı hususi olarak koruyan hükümler, kaynaklarda tafsilatlı olarak ele alınmıştır. Mesela vakfedenin koyduğu şartlar, kural olarak sonradan değiştirilemez⁴⁷. Müteveli, bu şartlara bağlı olarak vakfı en iyi şekilde idare etmekle mükelleftir. Kasıt veya ihmaliyle vakfın zararına yol açarsa mesul olur⁴⁸. Vakfedilmiş mal, kural olarak satılamaz, bağışlanamaz⁴⁹. Vakfın elde ettiği gelirden öncelikli olarak vakıf malın tamir ve bakımına harcama yapılır⁵⁰. Vakıf mal gaspa konu olduğunda, haksız zilyet, kötü niyetli olmayıp malı kullanmasa veya semerelerinden yararlanmasa dahi; malı elinde tuttuğu müddet için tazminat ödemeye mecburdur⁵¹.

İslam hukukunda vakıfların devamlılığını sağlayan ve vakıfları koruyan hükümlerin varlığı ile bunların ciddiyetle tatbiki, İslam'ın ilk devirlerinden itibaren pek çok eserin ayakta kalmasını ve hayatiyetini sürdürmesini sağlamıştır⁵². Dolayısıyla İslam hukukunda vakıf müessesesinin, bilhassa taşınmaz kültür varlıklarının korunmasında mühim bir rol oynadığı söylenebilir.

İslam hukukunda gayrimüslimlerin yaptığı vakıf muameleleri geçerlidir. İslam tarihinde yukarıda zikredilenlere benzer şekilde sosyal, kültürel ve ekonomik hizmet gören vakıflar; ayrıca kilise, havra ve manastırlar gibi dinî vakıflar mevcuttur⁵³. Vakıf müessesesi sayesinde ki gayrimüslimlerin kiliseleri ve başka yapıları günümüze kadar ayakta kalmıştır⁵⁴.

4. Gayrimüslim Mabetlerinin Statüsü

Klasik kaynaklarda ele alınan gayrimüslim mabetlerinin *termim ve tecdidi* (restorasyonu) meselesi, kültürel mirasın korunması çerçevesinde mütalaa edilebilir⁵⁵. Öncelikle İslam hukukunda mabetlere

46 Yalnız Mâlikî mezhebinde vakfın muayyen müddete bağlı kurulmasına imkan verilmiştir. Ekinci, *İslâm Hukuku* (n 42) 372.

47 Bu prensip “*Şart-ı vâkıf, nass-ı şâri gibidir.*” cümlesiyle ifade edilir. ibid 372 vd; Ahmed Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, (Osmanlı Araştırmaları Vakfı 2013) 269 vd. Ancak istisnaen, bazı şartların vakfın yararına olarak değiştirilebileceği yönünde fukahanın görüşleri mevcuttur. Bilmen (n 34), IV/352 vd.

48 ibid V/80 vd. Mesela vakfın yeterli geliri olmasına rağmen tamirini ihmal eden müteveli, hıyanet etmiş sayılır ve onun azli gerekir. Hatta vakfın geliri yeterli olmasa dahi müteveli, vakfın tamiri gerektiğinde finansman bulmakla mükelleftir. Osman Safa Bursalı, ‘Ebedî Fakat Tamire Muhtaç: Osmanlı Hukukunda Vakıf Malın Tamiri’ (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi 2019) 66 vd.

49 Ali Haydar Efendi, *Tertibu’s-Sunûfî Ahkâmî’l-Vukûf*, (Ekrem Abdulcebbar and Muhammed Ahmed eds, Müessesetu’r-Reyyân) 299 vd.

50 Ahmet Akgündüz, ‘Eski Hukukumuzda Vakıf Malların Tamiri ve Muhafazası’ (1994) 11 Vakıf Haftası Dergisi 115, 115 vd.

51 Haksız zilyedin, vakıf malı iade ve hasarı tazmin borcunun yanı sıra böyle bir tazmin mükellefiyeti söz konusudur. Mehmet Akif Aydın, ‘İslam Hukukunda Gasp’ (1995) IX İslâm Tetkikleri Dergisi 163, 180 vd.

52 Mumcu (n 1) 66 vd.

53 Osmanlı tatbikatına bakıldığında, vakfiyelerde doğrudan kiliseye veya manastır yararına vakıf kurulduğu ifade edilmez; bunun yerine, kilise, manastır veya Nasârâ “fukarası” ya da hastaları yararına olduğu belirtilirdi. Kenan Yıldız, ‘Aykırı Vakıflar: Osmanlıda Fukarâ-yı Müslimîni de Gözeten Gayrimüslim Vakıfları’ (2019) 54 Osmanlı Araştırmaları 141, 145 vd.

54 Mumcu (n 1) 67.

55 Sula and Abdusselâm (n 22) 168.

zarar vermemenin umumi bir prensip olduğunu söylemek gerekir⁵⁶. Hz. Peygamber'in Necran Hristiyanlarına verdiği emannâmede mabetlerin koruma altında olduğu taahhüt edilmiştir⁵⁷. Tûr-ı Sînâ (Azize Katerina) Manastırı rahiplerine verilen emannâmede ise sadece ibadet yapılan yerlerin değil; ayrıca içindeki eşyanın da koruma altına alındığı anlaşılmaktadır⁵⁸. Hz. Peygamber'den sonraki devirlerde de benzer tatbikat devam etmiştir⁵⁹.

Fıkıh kaynaklarında gayrimüslim mabetlerinin hukuki statüsü, bulunduğu şehrin ele geçiriliş şekline göre farklılık arz eder. Sulh yolu ile fethedilen yerlerde sulh anlaşmasının hükümleri tatbik olunur ve kaideten mevcut mabetler muhafaza edilir. Savaş yoluyla fethedilen beldelerde de kural olarak mevcut mabetler yıkılmaz ve tahrip edilmez⁶⁰. Ancak mevcut mabetlerin aynı şekilde faaliyete devam edip etmeyeceği ve o beldede yeni mabet yapıp yapılamayacağı hususları hükümdarın tasarrufundadır. İslam tarihinde ekseriyetle fethedilen yerin en büyük mabedi camiye çevrilmiş, diğerlerine dokunulmamıştır⁶¹.

Görüldüğü üzere İslam hukukunda hükümdarın gayrimüslim mabetlerine zarar vermemekle bağlı olduğu, bu hususta bir negatif yükümlülüğün mevcut olduğu söylenebilir. Peki, hükümdarın, bunların muhafazası ve tamirini sağlama pozitif yükümlülüğü var mıdır? Mesele ihtilafıdır. Gayrimüslim mabetlerinin tamirinin menedilmesi gerektiğini görüşünde olanlar⁶² bulunsa da fukahanın ekserisi, harap olan ibadethanelerin ıslah ve tamirini mümkün görür⁶³. Mesela Hanefî mezhebinde, gayrimüslim mabetlerinin tamirinde eski hale iade esas alınmıştır. Yani mabetlerin harap olmadan önceki haliyle aynı genişlikte, aynı yükseklikte, ilave yapılmadan ve aynı kalitede malzemeye tamir edilmesine izin verilir⁶⁴.

Zimmet akdiyle hükümdarın, gayrimüslim mabetleri için eski hale iadeyi de taahhüt ettiğinin kabulü icap eder. Yani zimmîler, mabetlerinin yıkılmaması hakkına sahip oldukları gibi, onları restore etme hakkına da sahiptirler. Zira binaların ebedi kalmayacağı ve tamir menedilirse bunların harap ve telef olacağı muhakkaktır. Bu da dolaylı olarak yıkılmak demektir⁶⁵.

56 Buna Kur'an-ı Kerim'den gösterilen delil şu ayettir: "Eğer Allah'ın, insanların bir kısmını bir kısmıyla defetmesi olmasaydı, içlerinde Allah'ın adı çok anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler muhakkak yıkılır giderdi." Hac, 22/40.

57 Osmanlı tarihinde de zimmîlere, yer yer sünnete atf yapılarak benzer şekilde emannâmeler verilmiştir. Mehmet Akman, 'Kilise ve Havraların İslâm-Osmanlı Hukuk Tarihindeki Yeri' (1996) I İlam Araştırma Dergisi 133, 133 vd.

58 Alshehaby (n 24) 313.

59 Râşid Halifeler, Emevîler, Abbasîler, Fatımîler ve Selçuklulardaki tatbikata misaller için bkz Levent Öztürk, 'Kilise (İslâm Tarihi)', *İslâm Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı 2002) C 26 14.

60 Akman (n 57) 134.

61 Ekinci, *İslâm Hukuku* (n 42) 284 vd.

62 Umumiyetle Malikîler ve Ebu Said el-İstahrî gibi bazı Şafiiler bu görüştedir. Sula and Abdusselâm (n 22) 175. Hz. Ömer'den rivayet "İslâm'da kilise inşa etmek ve onlardan harap olanları yenilemek yoktur." hadisine dayanırlar ki isnadı zayıftır. İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dirâye fî Tahrîci Ehâdisi'l-Hidâye* (Abdullah Hâşim el-Yemânî el-Medenî ed, Dâru'l-Ma'rife), II/136 (741).

63 Hanefîler, Şafiiler, İbnü'l Kâsım gibi bazı Malikîler ve Hanbelîler bu görüştedir. Sula and Abdusselâm (n 22) 169.

64 Klasik devir Osmanlı hukukunda da bu hükümler tatbik edilip ciddi şekilde takip edilmiştir. Bursalı (n 48) 48 vd.

65 Bedreddin Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye* (Eymen Sâlih Şa'bân ed, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye 2000), VII/256; İbn Kudâme (n 30), XIII/241.

Halife Hz. Ömer'in, Kudüs fethedildiğinde, eski bir Yahudi mabedini harap ve mezbele halinde bulunca oranın temizlenmesini emrettiği ve bizzat yardım ettiği rivayet olunur⁶⁶. Suriye'nin Tedmür (Palmira) şehrinde Bel Tapınağı'nın bazı kısımlarının hicrî 527 (1133) senesinde Emîr Nâsıruddîn Seyfuddele'nin emriyle tamir edildiği bilinmektedir⁶⁷. Netice itibarıyla Müslüman beldelerde gayrimüslim mabetlerinin, restore edilmeksizin mümkün olmayacak kadar uzun müddettir ayakta kaldığı görülmektedir. Eğer muhafaza edilmeselerdi, çoğunun zayı olacağı çıkarımı yapılabilir. İslamiyet'ten evvelki zamanlardan kalma pek çok eser, İslam aleminde varlığını sürdürmüştür⁶⁸.

C. ÇAĞDAŞ İSLAM HUKUKU LİTERATÜRÜNDE

İslam hukukunda kültür varlıklarının korunmasına dair Âmir er-Rumeyh⁶⁹, Ahmed Nevfel⁷⁰, Nâsır Sula ve Abdulkâdir Abdusselâm⁷¹ gibi yazarların monografik çalışmaları vardır. Ayrıca Muhammed İmâre'nin İslam ve güzel sanatlara dair eseri⁷² ile Muhammed Abduh ve Reşid Rızâ'nın mevzuyla alakalı fetvaları⁷³ zikredilebilir. UNESCO tarafından 2001'de Katar'da tanzim edilen İslam ve Kültürel Miras Hakkında Doha Ulema Konferansı'nda sunulan tebliğler de mühimdir⁷⁴. Bilhassa Abdulhamid el-Ensârî⁷⁵ ve Anis Ahmad'ın⁷⁶ tebliğlerinden çalışmada istifade edilmiştir. Konferans, Afganistan'da iktidarda bulunan Taliban hareketinin, 2001'de Bamyan ilindeki Buda heykellerini yıkmaya karar vermesi üzerine tertiplenmiştir. Tüm Arap ve İslam devletleri bu karara tepki göstermiş, ayrıca İslam İşbirliği Teşkilatı (OIC) tahribata mani olmak için Taliban'a bir ulema heyeti göndermiştir⁷⁷. Fehmi Huveydî'nin Taliban'a reddiyesi, mevzu bakımından dikkat çekici bir çalışmadır⁷⁸. İslam alimlerinin ekseriyeti aynı yönde fikir beyan etmiştir⁷⁹. Öte yandan Taliban'ın mevzubahis eylemlerini destekleyen Suudi Arabistanlı profesör ve selefi İslam düşünürü Nâsır el-Fehd'in mevzuyla alakalı çalışması vardır⁸⁰. Aynı yönde görüş sahibi olarak Mercân Sâlim el-

66 Ebu'l-Fidâ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (Abdullah bin Abdulmuhsin et-Turkî ed, 1st edn, Dâru'l-Hicr 1997), IX/662.

67 Adnân ed-Dâûk, "Tedmur: Âsimetu Zenûbya ve Memleketu'z-Zuba" [1978] *el-Faysal* 43, 49.

68 Sula and Abdusselâm (n 22) 172.

69 Rumeyh (n 22).

70 Nevfel (n 22).

71 Sula and Abdusselâm (n 22).

72 Muhammed İmâre, *el-İslâm ve'l-Funûnu'l-Cemîle* (Dâru'ş-Şurûk 1991).

73 Samir Garib, *Fî Târîhi'l-Funûni'l-Cemîle* (Dâru'ş-Şurûk 1998) 116 ff; Muhammed Reşid Rızâ, *Fetâvâ* (Selâhaddin el-Müneccid and Yûsuf K Hürî eds, Dâru'l-Kitâbi'l-Cedid 2005), III/1141 ff; Muhammed Reşid Rızâ, 'Hukmu't-Tasvir ve San'u'-Suver ve't-Temâsil ve İttihâzuha' (1336) 20 *Menâr* 220.

74 *Amâlu Nedveti'd-Devha li'l-Ulemâ Havle'l-İslâmi ve't-Turâsi's-Sakâfi ed-Devha, Katar, 30-31 Dîsembir/Kânûne'l-Evvel 2001 – Proceedings of the Doha Conference of Ulemâ on Islam and Cultural Heritage Doha, Qatar, 30-31 December 2001* (UNESCO 2005).

75 Abdulhamid el-Ensârî, 'Mevkufu'l-İslâmi mine'l-Hifâzi ale't-Turâsi'l-İnsâni' *Amâlu Nedveti'd-Devha li'l-Ulemâ Havle'l-İslâmi ve't-Turâsi's-Sakâfi ed-Devha, Katar, 30-31 Dîsembir/Kânûne'l-Evvel 2001* (UNESCO 2005).

76 Ahmad (n 24).

77 Ensârî (n 75) 27.

78 Fehmi Huveydî, *Tâlibân: Cundullah fi'l-Ma'reketi'l-Ğalat* (2nd edn, Dâru'ş-Şurûk 2001).

79 Ensârî (n 75) 27.

80 Nâsır el-Fehd, *İkâmetu'l-Burhân alâ Vucûbi Kesri'l-Evsân*.

Cevherî, Sâlih el-Fevzân, Muhammed el-Hebdân ve Abdulmuhsin el-Abbâd gibi isimler sayılabilir⁸¹. İŞİD (DAEŞ) gibi bazı radikal örgüt ve gruplar da kültür varlıklarını tahrip ederken benzer saiklerle hareket etmişlerdir⁸².

Tüm bu kaynaklar ışığında öncelikle muasır İslam hukukçularının İslam'da kültürel mirasın korunmasına ve kültür varlıkları hukukuna dair görüşleri ortaya konulacaktır. Esas tartışmanın olduğu ve görüşlerin yoğunlaştığı putların yıkılması meselesi ise ayrıca ele alınacaktır.

1. Umumi Olarak İslam'ın Kültürel Mirasa Bakışı

İslam'ın umumi olarak kültürel mirasın korunması anlayışına sahip olduğuna dair doğrudan Kur'an-ı Kerim'den bazı deliller getirilebilir. İslam hukukunda insanların farklılıkları tanınır ve çeşitliliğe saygı gösterilir. Bunun tabii, fitrî ve evrensel olduğunu gösteren ayetler mevcuttur⁸³. İnsanlar arasındaki farklılığı ve çeşitliliği Allah irade etmiştir. İnsanların tümünü, zorla, tek bir inanç ve nizam altına sokmak istenmemiştir⁸⁴.

Kur'an-ı Kerim'in pek çok yerinde eski eserlere bakıp düşünmek ve ibret almak öğütlenir⁸⁵. Mesela:

*“Onlar, yeryüzünde gezip de kendilerinden öncekilerin akıbetlerinin nice olduğuna bakmadılar mı? Ki onlar, kendilerinden daha güçlü idiler; yeryüzünü kazıp alt-üst etmişler, onu bunların imar etiklerinden daha çok imar etmişlerdi...”*⁸⁶

81 Sula and Abdusselâm (n 22) 176.

82 Örgütün 2015'te Suriye'de Palmira antik kentini ele geçirdikten sonra eski eserleri tahrip ettiği bilinmektedir. Bkz Osman Zeybek ve Mukerrem Arslan, 'Dini Fanatizm Tarafından Zarar Görmüş Kültürel Mirasların İrdelenmesi: Palmyra Antik Kenti Örneği' (2017) 19 Bartın Orman Fakültesi Dergisi 1.

83 Ensârî (n 75) 25. "O'nun delillerinden biri de, gökleri ve yeri yaratması, lisanlarınızın ve renklerinizin değişik olmasıdır. Şüphesiz bunda bilenler için (alınacak) dersler vardır." Rûm, 30/22. "Elbette gece ile gündüzün birbiri ardınca değişip durmasında ve Allah'ın göklerde ve yerde yarattıklarında sakınan bir kavim için birçok delil vardır." Yûnus, 10/6. "Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O'ndan en çok korkanınızdır. Şüphesiz Allah bilendir, her şeyden haberdardır." Hucurât, 49/13.

84 Cihadın maksadı da bu değildir. ibid 25 ff. "Ve de ki: Hak, Rabbinizdendir. Öyle ise dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin." Kehf, 18/29. "Dinde zorlama yoktur; Artık hak ile batıl iyice ayrılmıştır. Tağutu (saptırıcıları) inkâr edip Allah'a inanan kimse, kopmak bilmeyen sağlam bir kulpa sarılmıştır. Allah iştir, bilendir." Bakara, 2/256. "(Resûlüm!) Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzündekilerin hepsi elbette iman ederlerdi. O halde sen, inanmaları için insanları zorlayacak mısın?" Yûnus, 10/99. "Rabbin dileseydi bütün insanları bir tek millet yapardı. (Fakat) onlar ihtilafa düşmeye devam edecekler." Hûd, 11/118. "... (Ey ümmetler!) Her birinize bir şeriat ve bir yol verdik. Allah dileseydi sizleri bir tek ümmet yapardı; fakat size verdiği (yol ve şeriatlerde) sizi denemek için (böyle yaptı). Öyleyse iyi işlerde birbirinizle yarışın. Hepinizin dönüşü Allah'adır. Artık size, üzerinde ayrılığa düştüğünüz şeyleri(n gerçek tarafını) O haber verecektir." Mâide, 5/48.

85 ibid 26. "Yeryüzünde bir gezmediler mi? Baksalar ya kendilerinden öncekilerin sonları nasıl olmuş? Onlar yeryüzünde gerek kuvvetçe ve gerek eserce kendilerinden daha üstündüler. Öyle iken Allah onları günahları sebebiyle tutup alıverdi. Kendilerini Allah'ın azabından koruyacak biri bulunmadı." Mü'min (Ğâfir), 40/21. "De ki: Yeryüzünde gezip dolaşın da, Allah ilk baştan nasıl yaratmış bir bakın. İşte Allah bundan sonra (aynı şekilde) ahiret hayatını da yaratacaktır. Gerçekten Allah her şey kadiridir." Ankebût, 29/20.

86 Rûm, 30/9.

İslam tarihindeki tatbikat İslam'ın kültürel mirasa bakış açısına dair fikir verir. Müslümanlar, hüküm sürdüğü yerlerde umumi olarak kültür varlıklarına karşı yıkıcı olmamış, hatta koruyucu bir tutum takınmıştır. İslamiyet'in yayılışında ve ilk fetihlerde, mabetlere, kiliselere, manastırlara, eski eserlere ve arkeolojik yerlere dokunulmamıştır. Amr b. el-Âs önderliğinde sahabe ve ilk Müslümanlar, 642 senesinde Mısır'a girmişler; oradaki Antik Yunan, Roma ve Eski Mısır devrinden kalma eserleri tahrip etmemişlerdir. Şam ve Irak havalisi fethedildiğinde ise Sümer, Asur ve Babil'den kalma saraylar; kaleler; ilah ve kralların putları; hayvan ve kuş heykelleri görülmüştür. İran, Maveraünnehir ve Afganistan'a ulaşıldığında; Kisrâ'nın eyvanı, Zerdüş mabetleri, Mecusi tapınakları yıkılmamıştır. Müslümanlar Hint Yarımadası'na girdiğinde, yerli halkın ekseriyeti Hindu ve Budist ibadetleri yapmaktaydılar. İşte buralarda İslam medeniyeti yerleşmiş; fakat insanlara müdahale edilmemiş ve kültürel mirasa zarar verilmemiştir⁸⁷.

2. Kültür Varlıklarının Tâbi Olduğu Mülkiyet Rejimi

Kültür varlıklarının mülkiyetinin kime ait olacağı; özellikle de hususi mülkiyete mi yoksa amme mülkiyeti hükümlerine mi tâbi olacağı meselesi üzerinde iki farklı görüş zikredilebilir. Birinci görüşe göre kültür varlıkları, İslam hukukunun definelere (rikaz) tatbik edilen ahkamına tâbidir. Dolayısıyla bulunduğu yere göre arazi sahibinin veya bulan kimsenin hususi mülkü olur. Yalnız onun beşte biri devlet hazinesine alınır⁸⁸.

İkinci görüşe göre ise kültür varlıkları amme mülkiyeti hükümlerine tâbidir. Tüm eski eserler devletin kontrolündedir. Devlet, bunda tüm Müslümanların menfaati için tasarruf eder. Kültür varlıklarının yalnızca maddi kıymeti nazara alınamaz; ilmî ve tarihî ehemmiyetinden ötürü rikazdan farklı olarak manevi kıymetleri de vardır. Fertlerin mülkiyetine bırakılmasında rikaz için söz konusu olmayan büyük bir *mefsedet*⁸⁹ ortaya çıkar. Dolayısıyla rikaz hükümleri tatbik edilemez⁹⁰.

Bu görüşü müdafaa edenler, Hz. Peygamber'in bir tuzlayı, bir şahsa önce tahsis edip daha sonra tahsisi geri almasına dayanırlar⁹¹. Zira bu gibi tabii kaynaklardan, tıpkı su, mera ve ateşte olduğu gibi, herkesin yararlanma hakkı vardır. Kültür varlıkları da tarihî, sosyal, ilmî ve iktisadi kıymetlerinden ötürü böyledir. Kimsenin onları hususi mülk edinmeye veya onlarda tek başına tasarrufta bulunmaya hakkı yoktur. Kültür varlıklarının bir şahsa temlikî tüm Müslümanların zararınadır. Devletin tasarrufunda kalması ise amme maslahatını tahakkuk ettirir⁹².

87 Ensârî (n 75) 25.

88 Nevfel (n 22) 30.

89 "Kötülük, bozukluk, zarar. Maslahatın zıddı." Ekrem Buğra Ekinci, 'Mefsedet' iç *Dînî Lügat - İzahlı Misalli Metinlerle* (Arı Sanat 2018) 452.

90 Nevfel (n 22) 31.

91 Rivayete göre Ebyad b. Hammâl, Hz. Peygamber'den bir tuzlanın kendisine verilmesini istemiş, Hz. Peygamber de başta bunu kabul etmiştir. Sonra oradakilerden biri, böyle yaparak ona kaynağı kesilmeyen bir su bağışlamış olduğunu söyleyince, Hz. Peygamber bu muamelesini geri almıştır. Kâsım b Sellâm Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-Emvâl* (Dâru'l-Fadile 2007) 392, (698); Ebû İshâ Muhammed Tirmizî, *el-Câmi'u's-sahih*, 'Ahkâm', 39, (1380).

92 Nevfel (n 22) 32.

Madenler hakkındaki Malikî mezhebi kavlinin bu görüşü desteklediği söylenebilir⁹³. Nitekim Malikî mezhebine göre toprağın içinden çıkan, katı veya sıvı her türlü maden beytülmalındır. Böyle mallar Müslümanların tamamına aittir ve tek bir şahsın mülkü haline gelmesi maslahata aykırıdır. Hükümdar veya vazifelendirdiği kişi bunlarda tasarruf eder ve gelirlerini Müslümanların maslahatına kullanır⁹⁴.

Nihayet, İslam hukukunda hükümdarın, mübahları emretme ve yasaklama yetkisi çerçevesinde, kültür varlıkları hukuku sahasında düzenleme yapması ve kanun çıkarması söz konusu olabilir⁹⁵. Hükümleri içtihatla belirlenen meselelerde hükümdarın emri, konu hakkındaki hilafı ortadan kaldırır⁹⁶. İslam devleti kanun çıkararak kültür varlıklarını amme mülkiyetinde saydıktan sonra, artık gerek hususi arazide ve gerekse devlet arazisinde bulunan kültür varlıklarının fertlerin mülkiyetine geçmesi söz konusu olmaz⁹⁷.

Kültür varlıklarının herkesin menfaati için amme mülkü kabul edilip devletin tasarrufunda tutulması, *sedd-i zerâi* (kötülüğe giden yolların kapatılması) delilinin de bir gereğidir. Zira kültür varlıklarının tahribi, itlafi, çalınması veya satılması halinde tarihî vesikalar ziyana uğrar. Kötü niyetli kimselerin eline geçmesi, telafi edilemez zararlar doğurabilir. Ayrıca gayrimüslimlerden kalma kültür varlıklarının ihmal edilmesi ya da zarar görmesi, başka ülkelerde Müslümanların kültürel mirasına zarar vermek için bahane hasil edebilir⁹⁸.

Özetlemek gerekirse meseledeki ihtilafın bir sebebi, kültür varlıklarının kıymetine dairdir. Yalnızca maddi kıymetini nazara alanlar, taşınır kültür varlıklarını İslam hukukundaki rikazla bir kabul ederler ve humus alınması kaydıyla fertlerin temlik etmesinde mefsedet görmezler. Diğer taraf ise kültür varlıklarının manevi kıymetinin de bulunduğunu; kültürel, tarihî ve ilmî ehemmiyetlerinden ötürü amme malı statüsünde ve devlet himayesinde olması gerektiğini ileri sürer. Bir taraf kültür varlıklarını rikaza kıyas ederken, diğer taraf onu tuz kaynağına kıyas etmiştir⁹⁹. Gerek Osmanlı Devleti'nde ve gerekse sonraki devirde İslam coğrafyasındaki kanunlarda, kültür varlıkları hakkında rikaz hükümlerinin tatbikinden uzaklaşıldığı ve amme mülkiyeti fikrinin ağır bastığı söylenebilir.

3. Kültür Varlıklarının Mal Olma Vasfı

Kültür varlıklarının İslam hukukuna göre mal vasfını taşıyıp taşımadığı tartışılmıştır. Malın tarifi mezheplere göre farklılık arz etse de; bir nesnenin, hukuki muamelelere konu olabilmesi ve hukuken

93 ibid.

94 Muhammed İliş, *Minehu'l-celil ala Muhtasariş-Şeyh Halil* (Dârü'l-Fikr 1984), II/78.

95 Nitekim Osmanlı Devleti'nde 1869 AAN'den itibaren böyle olmuştur. Müteakip devirde İslam dünyasındaki ilk misal, 1883 Mısır kanunlarıdır. Daha sonra 1926 Lübnan, 1950 Suriye, 1953 Tunus ve Ürdün, 1955 Yemen, 1958 Irak, 1960 Kuveyt, 1970 Bahreyn ve Birleşik Arap Emirlikleri, 1972 Suudi Arabistan kanunları sayılabilir. Bkz 'List of National Cultural Heritage Laws' (UNESCO) <<https://en.unesco.org/cultnatlaws/list>> accessed 20 April 2023.

96 Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzi Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl* (2nd edn, Kuveyt Vakıflar Bakanlığı 1993), III/96. *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*'nin esbab-ı mucibe mazbatasında şöyle geçer: "Mesâil-i müctehedün fihâda imâmu'l-müslimîn hazretleri herhangî kavil ile amel olunmak üzere emrederse mücebince amel olunmak vâcib olduğundan..." *Düstûr*, I/1/29.

97 Mesela Filistin'de 1966 tarih ve 51 numaralı muvakkat kanunda böyledir. Nevfel (n 22) 32 ff.

98 ibid 33.

99 ibid.

koruma altında (*mütekavvim*) olması için esas itibarıyla iki ana unsurun gerektiği söylenebilir: örfen iktisadi kıymeti haiz bulunma ve şer'an mübah olma¹⁰⁰.

Taşınmaz ve taşınır kültür varlıklarının, umumi olarak insanlar arasında ya da mütehasıslar nazarında kıymetli olduğunda tereddüt yoktur. Dolayısıyla örfen iktisadi kıymeti haiz bulunma şartını sağladığı söylenebilir¹⁰¹.

İkinci olarak kültür varlıklardan elde edilecek menfaatin şer'an mübah olup olmadığına bakmak gerekir¹⁰². Kültür varlıklarındaki mübah menfaatlara misal olarak şunlar sayılabilir¹⁰³:

- a. Kâbe, makâm-ı İbrahim, Budâ'a kuyusu gibi kültür varlıkları, şer'i hükümlerin gelme maksadını anlamaya yardımcı olur.
- b. Eski kavimlere neler olduğunu öğrenmeyi ve Kur'an-ı Kerim'de de öğütlendiği gibi ibret almayı sağlar¹⁰⁴.
- c. Sanatsal kıymeti hasebiyle *tezyinat* (süsleme) için istifade edilebilir¹⁰⁵.
- d. Eski medeniyetlerin keşfiyle edinilen malumattan günümüz için de istifade edilebilir.
- e. Turizm yoluyla gelir elde etmek için faydalanılabilir.

Dolayısıyla kültür varlıklarının şer'an mübah olma şartını da genel olarak sağladığı söylenebilir. Ancak Müslümanlar için haram kılınmış nesnelere, bu şartı sağlamadığı için hukuken korunmaz. İstisnaen, zimmilerin elinde bulundurduğu böyle mallar, eğer kendi dinlerine göre haram kılınmış değilse, onlar için mütekavvim hükmündedir¹⁰⁶. Dolayısıyla gayrimüslimlerin sahip olduğu olan haçlar¹⁰⁷, heykeller ve resimler hukuken mal sayılacaktır¹⁰⁸. Hür veya köle olsun, insan cesedinin tahnitiyle yapılmış olan mumyalar ise mal sayılmaz¹⁰⁹.

100 Hanefilere göre mal, örfen iktisadi kıymeti haiz ve fiziki varlığı olan nesnelere. Yani kıymetsiz şeyler (mesela bir buğday tanesi) ya da menfaatler (mesela intifa hakkı) mal değildir. Hukuken tanınan ve koruma altında olan mallara mütekavvim mal denir. Bunun için de mübah olması, yani şarap, domuz gibi haram kılınmış nesnelere olmaması gerekir. Maliki, Şafii ve Hanbeli mezhebine göre ise mal, örfen iktisadi kıymeti olan ve mübah olan şeylerdir. Ayrıca mütekavvim istilahını kullanılmamıştır. Menfaatler mal olarak sayıldığı için fiziki bir varlığa sahip olma şartı aranmaz, ancak ilave olarak necis olmama şartı aranır. Hasan Hacak, 'Mal', *İslâm Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı 2003) C 57 461 vd.

101 Rumejh (n 22) 68 ff.

102 Klasik kaynaklarda, maldan elde edilecek menfaatler tahdit edilmiş değildir. O zamanda olmayan bir menfaat sonradan ortaya çıkmış olabilir. Nasıl ki bir malın kimine göre çok kıymetliken kimine göre kıymetsiz olması, onun mal olma vasfını değiştirmiyorsa; benzer şekilde günümüzde çok kıymet verilen kültür varlıklarının, eskiden rağbet görmemesi de onda menfaat olmadığı manasına gelmez. ibid 69.

103 Bkz ibid 70 ff.

104 Bkz (n 85) ve (n 86).

105 Eşyadan süsleme maksatlı faydalanmak caizdir. Ebû Bekr Şemsu'l-eimme es-Serahsi, *el-Mebsût* (Matbaatu's-Saâde), XI/145; Şeyh Nizâm ve Heyet, *el-Fetâva'l-Hindiyye* (2nd edn, el-Matbaatu'l-Kubrâ'l-Emiriyye 1310), V/334. Renklerinin güzelliği sebebiyle tavus kuşunun, sesinin güzelliği için bülbülün kiralınmasını sahih görenler vardır. Ebû Dâvûd Süleymân b Ömer Cemel, *Futûhâtü'l-Vehhâb bi Tavzîhi Şerhi Menheci't-Tullâb* (Dâru'l-Fikr), III/25.

106 Zeynüddin İbn Nüceym, *el-Bahrü'r - Râ'ik* (2nd edn, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmi), VIII/140.

107 İbn Âbidîn (n 28), VI/212.

108 Rumejh (n 22) 87 ff.

109 ibid 88.

4. Resim ve Heykellerin Statüsü

Resim ve heykellerin Müslümanlar için mübah görülüp görülmediği meselesi, klasik kaynaklarda namazın mekruhları, *gasp*, *hazer* ve *ibâha* (yasaklar ve mübahlar) ile *velîme* (düğün ziyafeti) bahislerinde geçmektedir. Prensip olarak insan ve hayvan suretindeki tasvirler (resim ve heykeller) Müslümanlar için mübah görülmez¹¹⁰. Bunların alımı, satımı, icare ve benzeri akitlere mevzu olması geçerli değildir¹¹¹. Bir kavle göre, başkasının evinde böyle tasvir gören kimsenin, onu ortadan kaldırması caizdir¹¹². İmam Muhammed'e göre, içinde tasvirler olan evi yıkan, evin kıymetini tasvirler hariç olmak üzere tazmin eder¹¹³. Dolayısıyla insan ve hayvan tasviri olan eşyanın, Müslüman için mütekavvim olmadığı söylenebilir. Ancak böyle eşyanın, hükümdarın izni dışında itlaf edilmesi halinde tazmin gerekeceği yönünde bir görüş vardır¹¹⁴.

Üzerinde haram olmayan tasvir bulunan eşya ise alım, satım, icare ve benzeri akitlerin mevzuu olabilir ve itlafında tazmin edilir¹¹⁵. Eşyanın üzerinde haram bir tasvir bulunuyor fakat eşya haram olmayan bir şekilde kullanılabilir ise; itlafında eşyanın malzeme kıymeti tazmin edilir¹¹⁶. Kaynaklarda tasvirin haram olmadığı ifade edilen haller şunlardır¹¹⁷:

- a. İnsan ve hayvan suretinde olmayan tasvirler mübah görülmüştür: mesela ağaç, gemi, camii, güneş ve ay tasvirleri gibi¹¹⁸.
- b. Eğer suret, hakir halde ise; mesela halıda, yastıkta veya yaygıysa mekruh değildir¹¹⁹.

110 İbn Âbidin (n 28), I/647 ff; Serahsi (n 105), I/211; Ebu'l-Velid Muhammed İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-Tahsil* (Muhammed Haccî ed, 2nd edn, Dâru'l-Garbi'l-İslâmi 1988), XVIII/573 ff; İliş (n 94), III/529; Ebû Zekerriyâ Yahyâ Nevevî, *el-Minhâc fi Şerhi Sahîhi Müslim bin el-Haccâc* (2nd edn, Dâru İhyâ't-Turâsî'l-Arabî 1396), XIV/81; eş-Şirbîni (n 31) IV/407 ff; Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddin Buhûti, *Keşşâfü'l-knâ an (metn)i'l-İknâ'* (Hilal Musaylihî Mustafa Hilal ed, Mektebetu'n-Nasri'l-Hadise 1968), I/280; İbn Kudâme (n 30), X/200 ff.

111 'Tasvir', *el-Mevsû'atü'l-Fıkhiyye* (2nd edn, Dâru's-Selâsil 1988) 92, 127 ff. İbn Âbidin (n 28) I/650.

112 Sirâceddin İbn Nuceym, *en-Nehrul-Fâik Şerhu Kenzid-Dekâik* (Ahmed Azv İnâye ed, 1st edn, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye 2002), I/285.

113 ibid, I/285; İbn Nuceym (n 106), VIII/142.

114 Şarkı söylemeyi adet edinen birinin çalgı aletini, şarapçının şarap küpünü kırmakta tazmin gerekmez; zira kırılmasaydı, fiillerine devam edecekleri beklenir. Böyle kimseler değillerse, tazmin gerekeceği yönünde bir görüş de mevcuttur. İbn Âbidin (n 28), VI/212.

115 *el-Mevsû'atü'l-Fıkhiyye* (n 111) 128 ff.

116 İbn Âbidin (n 28), VI/212. Ebu Hanîfe'nin görüşü, Şafii mezhebinin esah (kuvvetli) kavli ve Mâlikî mezhebinin zâhirine göre böyledir. *el-Mevsû'atü'l-Fıkhiyye* (n 111) 130.

117 İbn Âbidin (n 28), I/647 ff; Serahsi (n 105), I/210 ff; İbn Rüşd (n 110), XVIII/573 ff; İliş (n 94), III/529; Nevevî (n 110), XIV/81; eş-Şirbîni (n 31) IV/407 ff; Buhûti (n 110), I/280; İbn Kudâme (n 30), X/199 ff.

118 İbn Abbas'ın, suret yapan bir adama, tasvirin Hz. Peygamber tarafından men edildiğini söyleyince; adamın, geçimini bununla sağladığını ifade ettiği; bunun üzerine İbn Abbas'ın, adama ağaç veya cansız resimler yapabileceğini söylediği rivayet olunur. Ebu'l-Hüseyn Müslim, *Sahih-i Müslim*, 'Libâs', 99 (2110); Serahsi (n 105), I/210.

119 "Hz. Âişe anlatıyor: Resûlullah yanıma girdi. Bir rafımı, üzerinde resimler bulunan bir çarşafı örtmüştüm. Bunu görünce parçaladı ve yüzü rengini attı. 'Ya Âişe! Kıyamet gününde Allah katında insanların en şiddetli azap görecek olanı, Allah'ın yaratmasını taklit edenlerdir.' buyurdu. Hz. Âişe devamla: 'Biz o bezi kestik, bir veya iki minder yaptık.' demiştir." Muhammed bin İsmâil Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, 'Libâs', 90; Müslim, 'Libâs', 92. Hz. Peygamber'in de bu minderleri kullandığı rivayet olunur. Müslim, 'Libâs', 95, 96; İbn Mâce, *es-Sünen*, 'Libâs', 45. Rivayete göre Hz. Cebrâil, Hz. Peygamber'in yanıma girmek için izin istemiş, Hz. Peygamber izin verince de Hz. Cebrail: "Nasil gireyim? Senin evinde üzerinde resimler olan perde var. Ya o resimlerin başlarını kes ya da minder yastık ya da sergi yap ki ayak altında

- c. Canlı olsaydı yaşaması mümkün olmayacak şekilde azaları noksan haldeki (heyetini kaybetmiş) tasvirler de caizdir. Mesela başsız ya da yalnızca baş kısmı olan suretler böyledir¹²⁰.
- d. Tasvir küçükse caizdir. Mesela üzerinde tasvirler olan paralar ve yüzük taşları böyledir¹²¹.
- e. Çocukların oynadığı oyuncak kabilinden ise caizdir¹²².
- f. Bazısı gölgesiz tasviri, yani iki boyutlu resmi caiz görür. Hz. Peygamber'den rivayet edilen "Melekler, içinde suret bulunan eve girmezler; ancak elbisedeki *rakm* (nakış, resim)¹²³ müstesnadır."¹²⁴ mealindeki hadis-i şerifin zahirinden bu manayı çıkaranlar vardır¹²⁵. Mesela Tîbî, üzerinde suret bulunan ev eşyasının kullanılmasını mübah görmüştür¹²⁶. Ne var ki cumhura göre burada kastedilen, hakir halde kullanılabilmesidir¹²⁷.
- g. Bir görüşe göre ahşap, demir, taş gibi kalıcı malzemeden değil de hamur, karpuz kabuğu gibi şeylerden yapılırsa haram değildir. Cumhura göre ise böyle bir ayırım yapılmaz¹²⁸.

İnsan ve hayvan suretindeki resim ve heykellere de cevaz verildiğini müdafaa edenler olmuştur. Mesela Şafii ulemadan Ebû Saîd el-İstahrî'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber zamanında tasvirlerin haram kılınmasının sebebi; cahiliye devrinin üzerinden henüz çok vakit geçmemesi ve insanların, yakın zamanda putlara ibadet edildiğine şahit olmalarıydı. Putlara tazim ve tapınmanın batıl olduğunun ruhlarda yerleşmesi için böyle şiddetli bir hüküm konmuştu. Artık putlara tazim etmemek ruhlarda yerleşip kök saldığandan tehlike kalmamış ve haramlık da kalkmıştır¹²⁹. Çağdaş

çiğnensin, çünkü biz melekler topluluğu içerisinde resim olan evlere girmeyiz." demiştir. Ebû Abdîrrahmân Ahmed Nesâî, *es-Sünen*, 'Zinet', 114; Süleymân b el-Eş'as Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, 'Libâs', 45.

120 Başı kesilmiş olan suret, ağaç resmi hükmündedir. Serahî (n 105), I/210.

121 Ebû Hüreyre'nin yüzüğünde iki sinek resmi olduğu rivayet olunur. Bir görüşe göre suret, kuş kadarsa mekruhtur; daha küçükse değildir. İbn Âbidîn (n 28), I/648 ff. Hz. Peygamber devrinde, üzerinde Bizans imparatorlarının resimleri ve haç işaretleri tasvir edilmiş paraların tedavülde olduğu; Râşid Halifeler devrinde de bu paraların kullanıldığı; Halife Muaviye'nin, üzerinde kılıç kuşanmış tasvirinin olduğu paralar bastırıldığı, Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervân'ın hicrî 77 senesinde üzerinde kendi resminin olduğu sikkeler kestirdiği rivayet olunur. İlyas Uyar, 'Tasvir Hadisleri: Tahrîç ve Değerlendirme' (Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncüyıl Üniversitesi 2009) 32 vd.

122 "Hz. Âişe şöyle demiştir: 'Ben Peygamber'in yanında birtakım kız *timsalleriyle* oyun oynardım. Benim birçok kız arkadaşlarım vardı. Onlar benimle kızlara ait oyunlar oynarlardı. Biz oyun oynarken Resûlullah eve girdiği zaman, oyun arkadaşlarım O'ndan saklanırlardı. Çok defa Resûlullah bu kız arkadaşlarımı benimle oynasınlar diye benim yanıma gönderirdi.'" Buhârî, 'Edeb', 81; Müslim, 'Fedâilu's-Sahâbe', 81; Ebû Dâvûd, 'Edeb', 4931. Bir başka rivayette Hz. Peygamber'in, Hz. Aişe'ye ait kanatlı at şeklinde bir oyuncakını gördüğü ve buna dair menfi bir ifade buyurmadığı geçmektedir. Ebû Dâvûd 'Edeb', 4932.

123 Metnin aslında geçen "*rakm*" ifadesini, ulemadan bazıları kumaştaki resim olarak tefsir ederken; ekserisi elbisedeki nakış, alamet veya damga olarak kabul eder. Tuncay Başoğlu, 'Resim', *İslâm Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı 2007) C 34 579, 580.

124 Buhârî, 'Libâs', 92.

125 Nevevî, seleften bazısının, "gölgesiz tasvirde beis yoktur" dediğini nakleder. Nevevî (n 110), XIV/82.

126 Hattâbî ise haram olmadığı; ancak mâlâyânî ile iştiğal sebebiyle mekruh olduğu görüşündedir. Kâmil Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi* (4. Bası, Diyanet İşleri Başkanlığı 1978), VI/419 vd.

127 Böyle denmesinin sebebi, gölgeli tasvirin yani heykelin, hakir halde dahi caiz olmamasıdır. İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bâri* (Muhammed Fuâd Abdülbâki ed, Dâru'l-Ma'rife 1379), X/388.

128 (n 111) 102.

129 Ebû'l-Hasen el-Mâverîdî, *el-Hâvî'l-Kebîr* (Ali Muhammed Muavvad and Adil Ahmed Abdülmecud eds, Dâru'l-Kutubi'l-

İslam hukukçularından Muhammed Abduh ve Reşid Rıza da aynı gerekçelere dayanarak benzer görüştür¹³⁰.

Muhammed İmâre'ye göre heykellerin *münker*¹³¹ olması, bizatihi değildir; ne ittihaz edildiklerine bağlıdır. Eğer tapınılıyorsa münkerdir ve giderilmesi gerekir. Ancak zinet olarak, hatıraların ve manaların ebedileştirilmesi gibi maksatlar ya da iyi işler içinse mübahtır ve muhafazası gerekir¹³².

Ahmad'a göre, heykel ve resimlerden müstehcenlik içermeyenler, ibret alma maksadıyla kabul edilebilir. Eğer cemiyetin umumi ahlakına zarar veriyorsa, bunların aleni olarak arz edilmemesi gerekir. Mesela Lut kavminin hallerini veya mitolojik tanrıların cinsî münasebetini gösteren tasvirler böyledir. Umumi yerlerde teşhir edilemezse de müzelerde tutulması veya ilmî maksatlarla kullanılması mümkündür¹³³.

Karadâvî, insan ve hayvan resimlerinin, eğer ibadet veya Allah'ın yaratmasına benzetmek maksadıyla yapılmamışsa; takdis veya tazim edilmiyorsa; Peygamber, melek ya da salihlerin suretleri değilse haram olmadığı kanaatinde. Fakat kralların ve komutanların büstlerinin, azaları noksan olsa dahi; haram olduğu kanaatinde. Hatta bunlardaki haramlık, azaları tam olup evde süs olarak kullanılan ufak heykellerden bile daha şiddetlidir; zira ilkinde tazim manası vardır¹³⁴. Rumejh'e göre insan ve hayvan suretinde olup yarım veya azaları noksan olan heykellerin, sunum şeklinde tazim manası olmadığı takdirde; müzelerde muhafazası caizdir¹³⁵.

5. Putların Yıkılmasının Gerekliliği Meselesi

Klasik kaynaklarda, insan ve hayvan suretlerini tasvir etme fiilinin haram olduğu ifade edilmiştir¹³⁶. Evde böyle suret bulundurmamak ise mekruhtur¹³⁷. Bazı fıkıh alimleri, münker olarak gördükleri için, müşriklerin putlarının kırılmasına cevaz vermişlerdir¹³⁸. Başkasının evinde suret görenin, onu ortadan kaldırmasının caiz olduğuna dair bir fetva da mevcuttur¹³⁹. Çağdaş İslam hukukçularından bir kısmı, söz konusu kaynaklarda bahsedilen bu gibi hükümlerin; yalnız o devirde, Arap Yarımadası'nda ve şirke yol açan tasvirler için getirilmiş olduğunu ileri sürerler. Dolayısıyla geçmişten günümüze

İlmiye 1999) IX/564.

130 Abdulmun'im en-Nemr, *el-İctihâd* (el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Amme li'l-Kitab 1987) 238 ff; Garib (n 73) 116 ff; Reşid Rızâ, *Fetava* (n 73), III/1141 ff.

131 "Yapılması câiz olmayan, dinin ve aklın çirkin gördüğü şey, dinen yasak edilmiş, günah." Ekinci, 'Münker' iç *Dini Lügat* (n 89) 452.

132 İmâre (n 72) 109 ff.

133 Ahmad (n 24) 45.

134 Yûsuf el-Karadâvî, *el-Helâl ve'l-Harâm fi'l-İslâm* (1st edn, Mektebetu Vehbe 2012) 126 ff.

135 Rumejh (n 22) 271.

136 Zira Allah'ın yaratmasına benzetmek olarak görülmüştür. İbn Âbidîn (n 28), I/647; Nevevî (n 110), XIV/81.

137 İbn Âbidîn (n 28), I/648.

138 Ali el-Kâri, *Mirkâtu'l-Mefâtih* (Dâru'l-Fikr 2002), III/1216; Kurtubî (n 26), X/314; Zekeriyâ el-Ensârî, *Esne'l-Metâlib şerhu Ravzi't-Tâlib* (Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî), II/344; Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed İbn Kayyim el-Cevziyye, *et-Turuku'l-Hukmiyye* (Mektebetu Dâru'l-Beyân) 229.

139 İbn Nuceym (n 112), I/285.

kalmış olan kültür varlıklarından, insan veya hayvan suretinde olanlarının da muhafaza edilmesi gerektiğini ve Müslümanların akidesine zarar verme tehlikesi bulunmadıkça tahrip edilmelerinin caiz olmadığını müdafaa ederler¹⁴⁰. Karşı görüşte olanlara göre ise böyle eserlerin tahribi yahut imhası gerekir¹⁴¹.

a. Muhafaza Taraftarlarının Görüş ve Delilleri

Her heykeli put ve her putu *dalalet* (inanç ve akidede batıla sapma) sanmak hatalıdır. Allah'tan başkasına ibadet manası taşıyanlar puttur ve bunlar Müslümanlar için haramdır. Fakat böyle olmayan her heykeli put olarak vasıflandırmak doğru değildir¹⁴². Heykellerin haramlığı kendisi için (*li zâtihî*) değil, şirke vasıta olmaları sebebiyledir¹⁴³.

Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim peygamberin putları kırdıktan sonra kavmi ona geldiğinde "Yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz?" dediği geçer¹⁴⁴. Onun putları kırması ve kavmini kınaması fiilleri heykeltıraşlığa yönelik değil; şirk koşulmasına karşıdır¹⁴⁵. Kur'an'da geçtiği üzere Hz. İsa'nın çamuru şekillendirerek kuş yapması¹⁴⁶ da tasvir fiilinin lizatihî değil; ibadet maksadıyla yapıldığı veya şirke yol açma tehlikesi olduğunda haram olduğuna delil gösterilir¹⁴⁷.

Yine Kur'an-ı Kerim'de, Allah'ın Hz. Süleyman için bakır madenini eritip akıttığı, maiyetinde çalışanların *temâsil* (timsaller) imal ettiği ve verdiği nimetler için Allah'a şükredilmesi gerektiği geçer¹⁴⁸. Tefsirlere göre, burada temâsil kelimesiyle kastedilen; melek, peygamber ve salihlerin; insanların görüp örnek alması ve onlar gibi ibadet etmesi için ibadethanelerde yapılmış tasvir ve

140 Yusuf el-Karadâvi, Şeyh Faysal Mevlevî, Muhammed Ammâre, Fehmi Huveydî, Muhammed Abduh, Abdulmutî el-Bayûmî, Ferid Vâsıl Nasr, Abdulmu'nîm en-Nemr ve Anis Ahmad'ın görüşleri bu yöndedir. Ensârî (n 75) 27 ff; Nevfel (n 22) 117.

141 Nâsır el-Fehd, Muhammed Salih el-Muneccid ve Halid b. Abdullah el-Gulayka bu görüştedir. Nevfel (n 22) 116.

142 Huveydî (n 78) 134 ff.

143 "*Harâm li zâtihî*" veya "*harâm li aynihî*", bir şeyin, başka bir sebeple bağlantılı olarak değil de bizzat ve doğrudan doğruya kendisinin haram kılınmış olduğunu ifade eder. Zıddı olan "*harâm li gayrihî*" ise bir şeyin kendisi dışındaki bir sebepten ötürü haram kılınmasıdır. Mesela Cuma vaktinde alışveriş yapmak ya da bayramda oruç tutmak böyledir. Ferhat Koca, 'Haram (Fıkıh)', *İslâm Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı 1997) C 16 100, 101. Akseki de yasağın delilinin sedd-i zerâi olduğu görüşündedir. Hasan Yaşaroğlu, 'İslam'da Resim-Heykel Yasağı ve Ahmet Hamdi Akseki'nin Konu Hakkındaki Görüşleri' (2016) 5 Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 82, 88.

144 Sâffât, 37/95.

145 İmâre (n 72) 109 ff.

146 "Onu İsrâiloğullarına elçi olarak gönderecek ve o şöyle diyecek: 'Kuşkuya yer yok, işte size rabbinizden bir mucize ile geldim; size çamurdan kuş biçiminde bir şey yapar ona üflerim, Allah'ın izni ile derhal kuş oluverir; yine Allah'ın izniyle körü ve cüzzamlıyı iyileştirir, ölüleri diriltirim; ayrıca evlerinizde ne yiyip ne biriktirdiğinizi size haber veririm. Eğer inanan kimseler iseniz elbette bunda sizin için bir ibret vardır.'" Âl-i İmrân, 3/49.

147 Yıldırım Sipahi, 'İstihsân Açısından Resim ve Heykel' [2018] *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 509, 514.

148 "Sabah gidişi bir aylık mesafe, akşam dönüşü yine bir aylık mesafe olan rûzgârı da Süleyman'a (onun emrine) verdik ve onun için erimiş bakırı kaynağından sel gibi akıttık. Rabbinin izniyle cinlerden bir kısmı, onun önünde çalışırdı. Onlardan kim emrimizden sapsa, ona alevli azabı tattırırız. Onlar Süleyman'a kalelerden, heykellerden, havuzlar kadar (geniş) leğenlerden, sabit kazanlardan ne dilerse yaparlardı. Ey Davud ailesi! Şükredin. Kullarımdan şükreden azdır!" Sebe, 34/12-13.

heykelleridir¹⁴⁹. Bu ayetlere dayanarak tasvire cevaz verenler vardır¹⁵⁰. İbadet edilmediği için bunlar tevhit akidesi için tehlike teşkil etmez ve mübahtır. Günümüzdeki kültür varlıkları da böyledir¹⁵¹.

Hız. Peygamber'in şeriatında neshedilip haram kılındığı kabul edilse bile yasağın illeti, putlara ibadet ve tazim edilerek Allah'a şirk koşulmasıdır. İlet ortadan kalktığına hüküm aslına döner; ki bu da mübah olmasıdır¹⁵².

Hız. Peygamber'den rivayet edilen, tasvir yapanların azaba uğrayacağına dair hadisteki¹⁵³ korkutmanın muhatabı, Allah'ın yaratmasına ortak olmaya kastedendir. Zira böyle kastedip *itikad* (iman) eden kimse küfre düşer ve en büyük azaba müstahak olur. Yani buradaki ihtar, niyeti böyle olmayana değildir¹⁵⁴. Ayrıca Müslümanlara bu işin yasaklanmış olması, eski zamanlardan kalma, başka medeniyetlerin yapmış olduğu mevcut heykellerin yıkılması gerektiği anlamına gelmez. Nitekim Müslümanlar tarih boyunca onlara dokunmamıştır¹⁵⁵.

Mesele, Hız. Peygamber'in kabir ziyaretini yasaklayıp sonra izin vermesinde¹⁵⁶ olduğu gibidir. Eskiden Araplar, kabirlere secde ederek tazimde bulunduğu için kabir ziyareti yasaklanmış; fakat illet ortadan kalkınca yasak da kaldırılmıştır. Tasvir yasağı da tıpkı bunun gibi, tapınmayla alakalıdır ve geçicidir. Cahiliye Araplarında heykel yapmanın yegane maksadı tapınmaktı; sanat veya başka gayelerle yapılıyor değildi. Dolayısıyla hadiste tasvirçiler diye ifade edilenler, günümüzdeki manasıyla ressamlar veya heykeltıraşlar değil; tapınma maksadıyla tasvir yapanlardır. Şirke mâni olmak için tasvir yasaklanmıştır. Şirk tehlikesi olmadığına bu yasak ortadan kalkar¹⁵⁷.

Mekke'nin fethinde, Hız. Peygamber Kâbe'den putları ve diğer tapınılan nesnelere bizzat kaldırtmıştır¹⁵⁸. Zira o devirde henüz insanların zihinlerinde putperestlik kesin olarak silinmiş değildi. Dolayısıyla bundan tamamen sıyrılmak ve dinin güçlü şekilde yerleşmesi hedefleniyordu. Fakat sonrasında

149 Kurtubî (n 26), XIV/272; Ebu'l-Kâsım Mahmûd Zemahşeri, *el-Keşşâf* (3rd edn, Dâru'l-Kutubî'l-Arabî 1407), III/572.

150 Âlûsî, bir topluluğun böyle hüküm verdiğini İbnu'l-Feres'in, Nehhâs'ın ve el-Hidâye adlı eserinde Mekke'nin anlattığını zikreder. Şehâbeddin Mahmûd Âlûsî, *Rûhu'l-Me'âni* (Ali Abdalbârî Atıyye ed, Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye 1415), XI/294.

151 Nevfel (n 22) 120; İmâre (n 72) 111. Hatta ümmetin bunlara bakıp kendilerini doğru yola ileten Allah'a şükretmesini sağlar. Yusuf el-Karadâvîden aktaran Ensârî (n 75) 28.

152 Zira eşyada aslolan ibâhâdır. Nevfel (n 22) 124. Hız. İbrahim zamanında putlara tapınıldığı görülüyorken, Hız. Süleyman devrinde heykellere izin verilmesini de; zamanla illetin bulunup bulunmamasına göre hükmün de değiştiğine delil olarak ileri sürerler. İmâre (n 72) 118; Nemr (n 130) 239 ff.

153 "Kıyamet günü Allah katında en şiddetli azaba uğrayan kimse suret yapanlardır." Buhârî, 'Libâs', 89. "Bil ki, kıyamet günü insanların en çok azap göreceği olanı Allah'ın yaratmasını taklit edenlerdir." Buhârî, 'Libâs', 91; Müslim, 'Libâs', 91.

154 Ebu'l-Fazl Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi fevâ'idü Müslim* (Yahya İsmail ed, 1st edn, Dâru'l-Vefâ 1998), VI/538. Bedreddin Aynî, *Umdetu'l-Kâri Şerhu Sahihî'l-Buhârî* (Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî), XXII/70.

155 Huveydî (n 78) 131.

156 "Ben, sizi kabirleri ziyaretten men etmiştim, artık onları ziyaret ediniz." Müslim, 'Cenâiz', 106 (977); Ebû Dâvûd, 'Cenâiz', 81, (3235); Tirmizî, 'Cenâiz', 60, (1054); Nesâî, 'Cenâiz', 100, (2005).

157 Yaşaroğlu (n 143) 84 vd.

158 "Câbir'den şöyle rivayet edilmiştir: Hız. Peygamber, Hız. Ömer b. el-Hattâb'a, Fetih yılında (Muhassab denilen) vadide iken, 'Kâbe'ye varıp orada (duvarlarda çizili) bulunan bütün resimlerin silinmesini' emretmiş ve Hız. Peygamber oradaki bütün resimler silininceye kadar Kâbe'ye girmemiştir." Ebû Dâvûd, 'Libâs', 45 (4156). Esasında Hız. Peygamber'in, put ve diğer tapınılan nesnelere kaldırtarak Kâbe'yi aslına döndürdüğü de söylenebilir. Zira orijinal halinde putlar yoktu. Hız. İbrahim ve İsmail burayı putperestliğe karşı ve tevhide mensup olarak inşa etmişlerdi; içine de put veya başka cisimler koymuş değillerdi. Ahmad (n 24) 45.

iman ruhlarda kök salmış ve bu tehlike ortadan kalkmıştır. İstikrar sağlandıktan sonra artık böyle bir mücadeleye gerek kalmamıştır¹⁵⁹. Tasvir ve resimli eşya kullanımı başlarda mutlak surette ve şiddetli bir biçimde yasaklanmışken, sonraları İslam'ın şirke galebesiyle ilk zamanlardaki *tazirler* (kınama) hafiflemiş; bunların tazim ifade etmeyecek şekilde kullanılmasına müsaade edilmiştir¹⁶⁰.

Mekke'nin fethinden sonra Kâbe ve Arap Yarımadası'nda yapılanların kıyas edilip umuma teşmil edilmesi hatalıdır. Zaten başka bir İslam beldesinde de tatbik edilmemiştir; çünkü Arap Yarımadası'na mahsustur¹⁶¹. Nitekim hadiste: “*Arap Yarımadası'nda iki din bir arada olmayacaktır.*” buyrulmuştur¹⁶². İslamiyet'in beşiği ve dinin kalesi olduğundan oranın putlardan temizlenmesi anlaşılabilir. Ancak Müslümanların hâkim olduğu bütün beldelere teşmil etmek yersizdir, sahabeden bunu destekleyici bir bilgi gelmiş de değildir¹⁶³.

Râşid Halifeler devrinde yapılan fetihlerde, ordu kumandanları, eski halklardan kalma pek çok eski eseri olduğu gibi bırakmıştır. Mesela Sasani İmparatorluğunun başşehri fethedildiğinde (637) kumandan Sa'd b. Ebî Vakkas, Kısra'nın eyvanını mescit olarak tanzim etmiş ve orada Cuma Namazı kılınmıştır; ancak sarayda bulunan heykellere bir zarar verilmemiştir¹⁶⁴. İran coğrafyası fethedildiğinde, Müslümanlar daha önce hiç duymadıkları ve bilmedikleri dinlerle karşılaşmıştır; mesela Mecusilik böyledir. Halife Hz. Ömer, onlara ehl-i kitap gibi muamele etmiştir¹⁶⁵. O zamandan beridir Müslümanlar fethedilen yerlerdeki gayrimüslim tebaanın ibadetlerine ve mabetlerine karışmamış, onlara zimmî statüsü tanımıştır. Mabetlerinde ya da evlerinde bulunan heykel ve putlarını yıkamamış, güneşe veya ateşe tapınmalarını yasaklamamış veya dinî ritüellerini yapmalarına mâni olmamışlardır¹⁶⁶.

Keza eski tapınaklar ve heykellerle dolu olan Mısır'da da heykelleri yıkmaya yönelik bir harekât olmamıştır. Zira Arap Yarımadası'nda yıkılan putların aksine, onlara ibadet ediliyor değildi ve heykeller İslam akidesi için bir tehlike teşkil etmiyordu. Dolayısıyla, “*Müslüman, her nerede tapınılan*

159 Reşid Rızâ, *Fetâvâ* (n 73) 65 ff; Nemr (n 130) 238 ff. Nitekim Hz. Peygamber'in Hz. Âişe'ye: “Eğer kavmin küfür dönemine yakın bulunmamış olsaydı Kâbe'yi yıktırıp İbrâhim peygamberin temelleri üzerine yeniden inşa ederdim.” dediği rivayet olunur. Buhârî, ‘Hac’, 42; Nesâî, ‘Hac’, 125. Hadisten, cahiliye devrinin henüz çok yakın olduğu ve eski adetlerinden kopamamış insanların geri dönmesine yol açabileceği sebebiyle, Hz. Peygamber'in Kâbe'yi yıkp yeniden yapmadığı anlaşılabilir. Abdülmelik bin Mervan zamanında (685-705) bu yapılmış ve korkulan olmamıştır; çünkü cahiliye devrinden uzaklaşmıştır. Hatta Rumejh'e göre bu, zamanın değişmesiyle ahkâmın değişebilmesine bir misaldir. Rumejh (n 22) 252.

160 Miras (n 127), II/116 vd; VI/418 vd.

161 Huveydî (n 78) 135.

162 Ebû Abdillâh İmam Mâlik, *el-Muvatta'*, ‘Câmi’, 17-18.

163 Huveydî (n 78) 135.

164 Muhammed b Cerîr Taberî, *Târihu'r-Rusul ve'l-Mulûk* (Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim ed, 2nd edn, Dâru'l-Meârif Bimîsr 1967), IV/20; İzzeddin İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih* (Ömer Abdüsselâm Tedmûri ed, 1st edn, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî 1997), II/341; Ebû Zeyd Veliyyüddin İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber ve divânu'l-mübtede' ve'l-haber fi eyyâmi'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men âsarâhum min zevîs-sultâni'l-ekber* (Halil Şehade and Suheyl Zekkâr eds, Dâru'l-Fikr 1981), II/537.

165 Halife Hz. Ömer zamanında, Yahudi ve Hristiyanlardan farklı olarak bu yeni karşılaştıkları din mensupları hakkında ne yapılacağını etrafındakilere sorduğunda; Abdurrahman b. Avf, Mecusilere ehl-i kitap veya ehl-i zimmet muamelesi yapılmasını Hz. Peygamber'den işittiğini söylemiştir. İmam Mâlik (n 162), ‘Zekât’, 42; Tirmizî, ‘Siyer’, 1586.

166 Hem böyle bir engelleme, dinde ikrah olurdu ki şer'an yasaktır. Huveydî (n 78) 136; Ahmad (n 24) 45.

bir put görürse kırmayı gerekir.” iddiasının şer’ân ve tarihî olarak esası yoktur. Râşid Halifelerin, sahabenin ve tâbiinin tatbikatı buna delildir¹⁶⁷.

İslam uleması ilk devirlerden itibaren kültür varlıklarının ortadan kaldırılması yönünde bir davette bulunmamıştır. Mesela Irak’ta Babil, Asur ve Keldani heykellerini gören Ebû Hanîfe’nin; Mısır’da firavun heykellerini gören İmam Şafî ve talebelerinin herhangi bir menfi ifadesi yoktur¹⁶⁸. Mısırlı tarihçi Makrîzî, Memluklu sultanı I. Muhammed’in Nil kıyısındaki bir sfenksi yıktırıldığını kaydetse de bu dinî değil dünyevî bir sebeptendir; zira onun altında bir hazinenin gömülü sanıldığı zikredilir¹⁶⁹.

“Allah’tan başkasına tapanlara (ve putlarına) sövmeyin; sonra onlar da bilgisizce, düşmanca Allah’a söverler.”¹⁷⁰ mealindeki ayet bir başka delildir. Putlara sövmek bile Kur’ân-ı Kerîm ile yasaklanmışken, gayrimüslimlerin kıymet verdiği heykellerin yıkılmasına cevaz verilmez ki, onlar da Müslümanları tazyike ve kültür varlıklarına saldırmaya bahane bulmasın¹⁷¹. Gayrimüslimlerin, kültür varlıklarına ibadet ettikleri farz edilse dahi bunları yıkmak, onları ibadetlerinden caydırmaz. Bilakis İslam’dan uzaklaşmalarına, dinî mukaddesata saldırmalarına ve Müslüman azınlıkları tazyik etmelerine sebebiyet verir¹⁷².

İnsanların heykelleri muhafaza etmeleri, atalarının neler yaptığını bilmek, kendilerinden önce gelenlerden ibret almak, insanlığın gelişimini ve tarihini öğrenmek gibi gayelere matuftur. Bunlar şeriat tarafından *mendup* görülen (beğenilen) şeylerdir, şirke yol açmaz ve dolayısıyla heykellerin yıkılmaları değil, bilakis muhafazası gerekir. Araplar putperestliği uzun zaman önce terk etmiş ve bunca zaman boyunca Müslümanlardan heykellere kutsiyet atfetme yönünde bir emare de yokken; beklenen mefsedet *tevehhüm*¹⁷³ derecesindedir¹⁷⁴. Bunları yerinde bırakmak haram değildir, hatta Müslümanların maslahatıdır; zira turizm sebebiyle Müslümanlara maddi kazanç sağlar. Ayrıca Kur’ân-ı Kerîm’e göre eski kavimlerden kalma eserler ibrettir¹⁷⁵.

167 Fetihlerde sahabe ve tabiinden pek çok kimse yer almıştır ki onlar İslam’ı anlamada ve yaşamada, sonraki devirdeki Müslümanlardan daha ileri kabul edilir. İcmâ ve Râşid Halifelerin tatbikatı, İslam hukukunda bağlayıcı delillerdendir. On dört asır geçtikten sonra, diğer medeniyetlerden kalma heykelleri put olarak vasıflandırmak ve bunların yıkılması gerekliliğini tartışmak yersizdir. Din gayretinde ve İslam’ı anlamada Râşid Halifeleri ve sahabeyi geçmeye çalışmak yahut İslam dün nüzul olmuş gibi davranmak isabetli değildir. Huveydî (n 78) 130, 136 ff.

168 Hatta Mısır’ın fethinde sahabeden bazılarının piramitlere gidip oraya isimlerini kazıdıklarını, Huveydî, Ahmed Teymur Paşa’nın *el-Mevsû’atü’l-Teymûriyye* adlı eserinden nakletmektedir. ibid 130.

169 ibid. Sonraki devirlerde de ciddi bir tasvir yasağı tatbikatı olmadığı; bilhassa Emevî, Abbâsî, Tolunoğulları ve Selçuklu saraylarında mozaik, fresk ve heykellere rastlandığına dair bkz Ruhi Konak, ‘İslam’da Tasvir Yasağı Sorunu ve Minyatür Sanatı’ (2013) 6 The Journal of Academic Social Science Studies 967; Şenay Sayın Alsan, ‘İslamiyet’te Tasvir Yasağı ve Türk Mimari Süsleme Sanatında İnsan Figürünün Kullanımı’ (2019) 3 The Journal of Social Science 285. Hatta Arnold ve Creswell bazı sanat tarihçileri ilk devirlerde tasvirin yasak olmadığını, sonradan Yahudiler veya Bizans’taki İkonoklazm hareketinin etkisiyle bu yasağın İslam’a sokulduğunu dahi iddia etmişlerdir. Uyar (n 121) 160.

170 Enâm, 6/108.

171 Sedd-i zerâi kaidesinin bir görünümü olarak da mütalaa edilebilir. Karadavî’den naklen: Huveydî (n 78) 141, 163.

172 Nevfel (n 22) 121.

173 “Tevehhüme itibar yoktur.” (Mecelle, m. 74), İslam hukukunun küllî kaidelerindedir. Sağlam bir delile dayanmayan ihtimallere itibar edilmez. Asılsız bir şüpheye veya kuruntuya dayanarak hüküm bina edilmez. Ekrem Buğra Ekinci, *Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle’den Düsturlar* (Gözden geçirilmiş 9. Baskı, IQ Kültür Sanat 2021) 179 vd.

174 Nevfel (n 22) 118 ff.

175 Mısır eski müftüsü Nasr Ferid Vâsîl’dan aktaran Ensârî (n 75) 28.

Çocukların, bilhassa kızların oyuncak olarak heykellerle oynamasına cevaz verilmiştir. Zira talim ve terbiye için kullanıldıklarından ve şirkle de alakası olmadığından ötürü mübah görülmüştür. Kıyasen, kültür varlığı olan heykeller de böyledir ve itlaf edilmeleri caiz değildir¹⁷⁶.

b. Muhafaza Etmeme Taraftarlarının Görüş ve Delilleri

Halihazırda mevcut bulunan insan ve hayvan suretindeki kültür varlıklarının, put hükmünde olduğu ve ortadan kaldırılması gerektiği görüşünde olanlar; İslam hukukunun kitap, sünnet gibi aslı ve başka fer'i delillerine dayanırlar.

Öncelikle Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim'in kıssasında putları kırması¹⁷⁷, Hz. Musa'nın, yokluğunda Sâmiri'nin altından yaptığı buzağı şeklindeki putu yakıp küllerini savuracağını söylemesi¹⁷⁸ delil gösterilir. Ayrıca Hz. Peygamber, Mekke'nin fethinde "*De ki: 'Hak geldi bâtil yıkılıp gitti! Zaten bâtil yıkılmaya mahkûmdur.'*"¹⁷⁹ mealindeki ayeti okuyarak Kâbe'nin etrafındaki putları devirmiştir¹⁸⁰. Peygamberlerin bu tatbikatı, müşriklerin putlarını kırmanın ve eğer güç yetirilebilirse bütün heykelleri yıkmanın gerekliliğine delildir¹⁸¹.

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Nuh kavminin ilahlarının adı geçer¹⁸². Aslında bunların geçmişte yaşayan salih kimseler olduğu ve bir müddet geçtikten sonra heykellerine insanların tapınmaya başladığı tefsirlerde ifade edilmiştir¹⁸³. Demek ki heykeller, sonra gelenleri şirke sevk edebilmektedir. Dolayısıyla bu yolu kapatmak için heykellerin yıkılması lazımdır. Yani sedd-i zerâi delili de bunu icap ettirir¹⁸⁴.

Maslahat bir diğer delildir. Tevhidin himayesi, en mühim maslahattır. Tıpkı Hz. İbrahim ve Hz. Muhammed'in yaptığı gibi putları kırmak bu maslahatı sağlar. Başka beldelerdeki Müslümanların taziyetine sebebiyet vermemesi için veya Müslümanların turizm geliri sebebiyle heykellerin muhafazasında var olduğu ileri sürülen maslahat, tevhidin himayesindeki maslahatın yanında muteber değildir¹⁸⁵.

Hz. Peygamber'in, Hz. Ali'yi putları imha etme ve yüksek mezarları yerle bir etmekle görevlendirdiği rivayet olunur¹⁸⁶. Bir başka rivayette Hz. Peygamber'in, kendisinin "putların kırılması, Allah'ın bir

176 İmâre (n 72) 133 ff.

177 Enbiyâ, 21/51 vd.

178 "Mûsâ: 'Çekil git! Artık sen hayatın boyunca (hastalanıp) 'Bana dokunmak yok!' diyeceksin. Senin için, asla kaçamayacağın bir ceza daha var. Hele şu ibadet edip durduğun ilâhına bak! Biz onu elbette yakacağız ve onu muhakkak denize savuracağız.'" Tâ-Hâ, 20/97.

179 İsrâ, 17/81.

180 Buhâri, 'Mezâlim ve Gasb', 32; 'Megâzi', 50; 'Tefsir', 192; Müslim, 'Cihad', 87.

181 Kurtubî (n 26), X/314; Nevfel (n 22) 117.

182 "İnsanlara dediler ki: 'Sakin ilâhlarınızı bırakmayın; hele Ved'den, Suvâ'dan, Yegûs'tan, Yeûk'tan ve Nesr'den asla vazgeçmeyin!'" Nûh, 71/23.

183 Buhâri, 'Tefsir', Nûh Sûresi (4920).

184 Fehd (n 80) 10, 27 ff; Nevfel (n 22) 118.

185 Fehd (n 80) 28.

186 "Ebu'l Heyyac el-Esedî: Bana, Hz. Ali: 'Resûlullah'ın beni göndermiş olduğu şeye ben de seni göndereyim mi?' diye sordu ve Resûlullah'ın kendisine: 'Haydi git, kırıp dökmelik put, düzlemedik yüksek kabir bırakma!' dediğini anlattı." Müslim,

tanınması ve O'na şirk koşulmaması için gönderildiğini” söylediği geçer¹⁸⁷. Cerir b. Abdullah'tan bir rivayete göre, Hz. Peygamber, onu *Zülhalesa* denen putlarla dolu tapınağı yıkması için yollamıştır¹⁸⁸. Dolayısıyla Allah'a şirk koşulan putlar ve benzeri nesnelere, insan ve hayvan suretinde olsun ya da olmasın, yok edilmesi meşrudur¹⁸⁹.

H. Peygamber, Müslümanlara iyiliği emredip kötülükten alıkoymayı (*el-emr bi'l-ma'rûf ve en-nehy ani'l-münker*) buyurmuştur¹⁹⁰. Kur'an'da dikili taş ve putların (*ensâb*) “şeytan işi birer pislik” olduğu açıkça beyan edilmiştir¹⁹¹. Putlar, bizatihi münkerdir ve şu çağda onlara tapınılmıyorsa bile ortadan kaldırılmaları gerekir¹⁹².

H. Süleyman kıssasının anlatıldığı ayette geçen “*temâsil*” (timsaller) kelimesi ile murat edilen heykeller değil; duvarlar üzerindeki tasvirlerdir. Ayrıca bahsedilen tasvirlerin canlılara ait olduğuna dair bir açıklık yoktur; ağaç veya kafasız hayvan heykelleri yahut cansız tasviri olmaları da muhtemeldir¹⁹³. Her halde, burada dayanılan delil, önceki şeriatlerdir (*şer'u men kablenâ*). Kaide, önceki şeriatlerdeki hükmün, İslam şeriatında neshedilmemiş olması halinde delil olabilesidir¹⁹⁴. Tasvirler veya heykeller, H. Süleyman'ın şeriatında helal kılınmış olabilir¹⁹⁵. Ancak o zamanlar mübah olduğu kabul edilse dahi H. Peygamber şeriatında neshedilmiş, heykeller yasaklanmış ve kırılması emredilmiştir. Zira asırlar boyunca insanlar bunlara tapınmıştır¹⁹⁶.

Sahabenin Mısır, İran veya başka yerlerdeki heykelleri kasten yıkmadığı ya da terk ettiği iddiaları sabit değildir. Mesela zimmet akdi sırasında gayrimüslim mabetlerine ve içindeki eşyaya dokunulmayacağı şart koşulmuş ve dolayısıyla heykeller yerinde kalmış olabilir. Heykellerin sahabenin ulaşmadığı uzak yerlerde olması ya da yer altına gömülü olduğu için fark edilememiş ve ortaya çıkarılmamış olması da muhtemeldir. Ayrıca çok sağlam malzemeden yapıldıklarından sahabenin bunları yıkmaya yetecek alet edevatı bulunmayabilir yahut teknik yetersizliklerden dolayı yıkılamamış olabilir¹⁹⁷.

Kabir ziyaretini H. Peygamber'in önce nehyedip sonra ona cevaz verdiği doğrudur. H. Peygamber tarafından nehyedilen tasvire ise daha sonra cevaz verildiğine dair ondan bir haber varit olmamıştır. Şu halde artık şirk tehlikesi kalmadığı ve mahzur olmadığı, dolayısıyla haramlığın kalktığı hükmünü

¹⁸⁷ ‘Cenâiz’, 31 (969).

¹⁸⁸ Müslim, ‘Musâfirin’, 832.

¹⁸⁹ Buhâri, ‘Menâkıbu'l-Ensâr’, 20.

¹⁹⁰ İbn Hacer (n 127), VIII/73; Nevfel (n 22) 119.

¹⁹¹ Müslim, ‘İmân’, 49.

¹⁹² “Ey iman edenler! Şarap, kumar, ensâb (dikili taşlar ve putlar), fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir; bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz.” Mâide, 5/90. Diğer taraftan, dikili taş ve putların haram kılınmasının sebebinin, bunlara ibadet edilmesi olduğu; dolayısıyla ibadet maksadı olmadığı takdirde dikili taşların haram olmadığı ve Müslüman komutanların bazı zaferlerden sonra abide olarak taşlar diktiği de ifade edilir. Uyar (n 121) 53 vd.

¹⁹³ Nevfel (n 22) 119.

¹⁹⁴ Kurtubî (n 26), XIV/272; Âlûsî (n 150), XI/293 ff; Rumejh (n 22) 254.

¹⁹⁵ Ekrem Buğra Ekinci, *İslam Hukuku ve Önceki Şeriatler* (2. Bası, Arı Sanat 2017) 261.

¹⁹⁶ H. Danyal'in yüzüğünde iki aslan ve aralarında bir adam resmi bulunması da böyle tefsir edilmiştir. Serahsî (n 105), XI/211.

¹⁹⁷ Kurtubî (n 26), XIV/272; Âlûsî (n 150), XI/294.

¹⁹⁸ Fehd (n 80) 24 ff.

ancak Hz. Peygamber verebilir. Hem bu tehlikenin geçtiği ve yeryüzünden putperestliğin silindiği iddiası da doğru değildir¹⁹⁸. Hadislerde tasvirle alakalı bildirilen azap ahirete müteallik olduğundan, hükmü zamanla tahsis edilemez¹⁹⁹. Ayrıca yasaktaki illet yalnızca şirke yol açma tehlikesi değildir, Allah'ın yaratmasına benzetmek de bir illettir²⁰⁰. Dolayısıyla salt artık şirk tehlikesi ortadan kalktı denerek heykellere cevaz verilemez.

Heykellerin, oyuncak bebeklerle kıyas edilmesi ise hatalıdır; çünkü iki mesele arasında illet birliği yoktur (*kıyâs ma'a'l-fârik*). Kültür varlığı olan heykeller, önceden tazim ve takdis edilen şeyler olduklarından şirke yol açabilirler. Asıl, bunların, Hz. Peygamber'in kırılmasını emrettiği cahiliye putlarına kıyas edilmesi gerekir²⁰¹. Ayrıca oyuncak bebeğin istisnaen mübah görüldüğünü veya daha sonra cevazın neshedilip haram kılındığını söyleyenler de vardır²⁰².

SONUÇ

Kültür varlıklarının korunması hukuku, nispeten genç bir hukuk dalı olduğundan, klasik fıkıh kaynaklarında doğrudan kültür varlığı veya kültürel miras mefhumlarıyla karşılaşmaz. Ancak dolaylı olarak kültür varlıklarının korunmasına hizmet eden hükümlerin mevcut olduğu söylenebilir.

Taşınır kültür varlıklarının, ilk bakışta fikhın define ve lukataya yönelik hükümlerinin kapsamına girdiği düşünülebilir. Ancak bu hükümler, eşyanın maddi kıymeti nazara alınarak getirilmiş ve mülkiyeti tayin etmeyi gaye edinen hükümlerdir. Doğrudan kültür varlıklarını hedef almadığından, İslam hukukunda taşınır kültür varlıklarının define ve lukata olarak görüldüğünü söylemek isabetli olmaz.

İslam hukukundaki vakıf müessesesi, ebedilik prensibi ve vakfi koruyucu hususi hükümleriyle; adeta kendi içinde kültürel mirasın korunması felsefesini barındırır. Nitekim vakıflar pek çok kültür varlığının günümüze kadar intikal etmesinde amildir. Gayrimüslim mabetlerinin tahrip edilmemesi kaidesi de onların taşınmaz kültür varlığı olarak ayakta kalmalarına vesile olmuştur. Aksi görüşler olsa dahi cumhura ve İslam tarihindeki tatbikata göre mabetlerin restorasyonuna izin verilmiştir. Hatta hükümdarın buna imkân sağlaması gerektiği yönünde görüşler mevcuttur.

Çağdaş İslam hukuku literatüründe kültür varlıklarının mülkiyet rejimi, mal olma vasfı ve muhafazası hakkında çeşitli görüşler vardır. Kültür varlıklarının yalnızca maddi kıymetini nazara alanlar onu rikaza kıyas ederek hususi mülkiyete tâbi görürler. Manevi kıymetini de nazara alanlar ise onu tuz kaynağına kıyas edip amme mülkiyetine tâbi kabul ederler. Malikî mezhebinin madenler hakkındaki

198 Nitekim Hindistan ve Pakistan'da putperestler mevcut olduğu gibi, Hristiyanlar Hz. İsa, Hz. Meryem ve azizlerin resimleri ile heykellerine tazimde bulunmaktadır. Ebu'l-Alâ Mevdûdi, *Tefhimu'l-Kuran* (Ali Bulaç ed, İnsan Yayınları 2005), IV/512.

199 Uyar (n 121) 104.

200 Sipahi (n 147) 537.

201 Fehd (n 80) 34.

202 İbn Hacer (n 127), X/527.

kavli de bu görüşü destekler. Osmanlı Devleti ve sonrasında İslam ülkelerinde çıkarılan kanunlarda ikinci görüşün kabul edildiği söylenebilir.

Örfen iktisadi kıymeti haiz ve şer'an mübah olma şartlarını taşıdığı için, kültür varlıklarının umumi olarak mal vasfına sahip olduğu söylenebilir. Müslümanlara haram kılınan haç, resim ve heykel gibi nesnelere, zimmilerin elinde olduğunda yine hukuken mal vasfında görülür. Mumyalanmış insan cesedi ise mal sayılmaz.

Klasik kaynaklara göre Müslümanların sahip olduğu, insan ve hayvan suretindeki resim ve heykeller, prensip olarak mütekavim mal değildir. Ancak insan ve hayvan sureti değilse, hakir haldeyse, heyetini (şeklini) kaybetmiş ise, küçükse ya da çocukların oynadığı oyuncak kabilinden ise mübah görülmüştür. Gölgesiz tasvirin veya dayanıklı olmayan malzemeden yapılan heykelin caiz olduğu görüşünü savunanlar da vardır. Çağdaş İslam hukukçularının önemli bir kısmı ise heykellere tazim veya ibadet edilmediği müddetçe haramlık bulunmadığı görüşündedirler.

Ekseriyetle İslam hukukçuları, günümüzde mevcut kültür varlıklarının put olarak vasıflandırılmayacağı ve muhafazasının gerektiği kanaatinde olsa da; karşı görüşte olan ve yıkılmasının lüzumunu savunanlar vardır. Tarafların görüş ve delilleri şöyle özetlenebilir:

- a. Bir taraf tasvir yasağında illetin şirk veya Allah'ın yaratmasına öykünme olduğunu söyler; illet bulunmadığı takdirde heykellerin yıkılmasını caiz görmez. Diğer taraf putların yıkılmasına dair delilleri esas alır ve heykellerin mübahlığına dair delilleri neshedilmiş sayar.
- b. Bir taraf putların yıkılması gerekliliğinin sadece ilk devirde müşriklere karşı ve yalnız Arap Yarımadası için geçerli olduğunu ileri sürer. Karşı görüştekiler, emri umumi kabul eder ve güç yettiği ölçüde kalan heykellerin yıkılmasını vacip görür.
- c. Bir taraf, heykellerin kullanım şekline göre haram olabileceğini, şirke yol açmadıkça itlafının caiz olmadığını müdafaa eder. Diğer taraf bunları bizatihi haram ve ortadan kaldırılması gereken münker olarak kabul eder.
- d. Sedd-i zerâi kaidelerini iki taraf da farklı ele alır. Bir taraf, şirke giden yolu kapatmak için heykellerin yıkılması vaciptir derken; diğer taraf, hem heykellerin İslam akidesi için tehlike arz etmediğini ve hem de bunları yıkmanın, Müslümanların zarar görmesine ve İslam'a saldırılara yol açacağını ileri sürerler.
- e. Bir taraf heykelleri cahiliye putlarına kıyas eder ve yıkılmasını vacip görür. Diğer taraf çocukların oyuncaklarına kıyas eder; terbiye ve talim maksadına hizmet ettiği için heykellerin yıkılmasını caiz görmez.

Heykellerin mübahlığına dair önceki şeriatlerdeki hükümlerin gerçekten de Hz. Peygamber zamanında neshedildiği kabul edilebilir. Fakat hadislerde tasvircilere yönelik ifadelerin suret yapma fiiline ilişkin olduğu görülmektedir. Zira bu fiil Allah'ın yaratmasına öykünmek olarak görülmüş ve şirke yol açabileceğinden sakıncalı bulunmuştur. Öte yandan putların yıkılması yönündeki hadisler ile tatbikatın, İslam dininin yeni benimsendiği bir zamanda, hususen Arap Yarımadası'na ve buradaki

müşriklerin putlarına yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Râşid Halifeler ile sahabenin tatbikatında, heykellerin, mutlak olarak ortadan kaldırılması gereken münker olarak kabul edildiğine delalet eden bir faaliyete rastlanmadığı gibi aksi yönde misaller bilinmektedir. Eski medeniyetlerden kalma heykellerin, bugün İslam akidesi için bir tehlike arz etmediği görüşü; şirke yol açma tehlikesinin devam ettiği görüşüne nazaran daha tercihe şayan görünmektedir. Nihayet kültür varlıklarını muhafaza etmenin, eski kavimlerden ibret almanın tavsiye edildiği Kur'an ayetleriyle de mütenasip olacağı söylenebilir. Nitekim yaklaşık altı asır boyunca geniş bir coğrafyada hüküm sürmüş bir İslam devleti olan Osmanlı İmparatorluğu'nda heykellerin yıkılması yönünde bilinçli ve sistematik bir harekate rastlanmaz. Bilakis, 1869 senesinden itibaren Âsâr-ı Atıka Nizamnâmesi adıyla kültür varlıklarının muhafazasını öngören hukuki tanzimler yapılmıştır.

KAYNAKÇA

- , *Kur'an-ı Kerim Meâli* (Diyanet İşleri Başkanlığı 2011)
- , *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali* (Diyanet Vakfı 1999)
- , 'Tasvîr', *el-Mevsû'âtü'l-Fıkhîyye* (2nd edn, Dâru's-Selâsil 1988) vol 12 92-131
- Ahmad A, 'el-İslâm ve't-Turâsu's-Sakâfî', *Amâlu Nedvetîd-Devha li'l-Ulemâ Havle'l-İslâmi ve't-Turâsi's-Sakâfî ed-Devha, Katar, 30-31 Dîsembir/Kânûne'l-Evvel 2001* (UNESCO 2005)
- Akgün MR, 'Önceki Hukukumuzda Definelere Hukukî Statüsü' (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi 2018)
- Akgündüz A, 'Eski Hukukumuzda Vakıf Malların Tamiri ve Muhafazası' (1994) 11 Vakıf Haftası Dergisi 115-122
- Akgündüz A, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, (Osmanlı Araştırmaları Vakfı 2013)
- Akman M, 'Kilise ve Havraların İslâm-Osmanlı Hukuk Tarihindeki Yeri' (1996) I İlam Araştırma Dergisi 133-144
- Alsın ŞS, 'İslamiyet'te Tasvir Yasağı ve Türk Mimari Süsleme Sanatında İnsan Figürünün Kullanımı' (2019) 3 The Journal of Social Science 285-313
- Alshehaby F, 'Cultural Heritage Protection in Islamic Tradition' (2020) 27 International Journal of Cultural Property 291-322
- Âlûsî ŞM, *Rûhu'l-Me'ânî* (Ali Abdalbârî Atıyye ed, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye 1415)
- Âsım Efendi M, 'El-Eser' iç Mustafa Koç ve Eyyüp Tanrıverdi (edr), *El-Okyânûsu'l-Basît fi Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît* (Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı 2013) 1711
- Aydın MA, 'İslam Hukukunda Gasp' (1995) IX İslâm Tetkikleri Dergisi 163-217
- , *Türk Hukuk Tarihi* (Gözden Geçirilmiş 17, Beta 2020)
- Aynî B, *el-Binâye fi Şerhi'l-Hidâye* (Eymen Sâlih Şa'bân ed, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye 2000)
- , *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî)
- Başoğlu T, 'Resim', *İslâm Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı 2007) C 34 579-582
- Bilmen ÖN, *Hukûk-i İslâmiyye ve İstîlâhât-ı Fıkhîyye Kamusu* (2. Bası, Ravza 2018)
- , *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri* (Bilmen Yayınevi 1971)
- Buhârî Mbî, *Sahih-i Buhârî*
- Buhûti MbYbS, *Keşşâfü'l-kınâ 'an (metn)i'l-İknâ'* (Hilal Musaylihî Mustafa Hilal ed, Mektebetu'n-Nasrî'l-Hadîse 1968)

- Bursalı OS, 'Ebedi Fakat Tamire Muhtaç: Osmanlı Hukukunda Vakıf Malın Tamiri' (Doktora, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2019)
- Cemel EDSbÖ, *Futûhâtü'l-Vehhâb bi-Tavzîhi Şerhi Menheci't-Tullâb* (Dâru'l-Fikr)
- Cessâs EBAAb, *El-Fusûl Fi'l-Usûl* (2nd edn, Kuveyt Vakıflar Bakanlığı 1993)
- Cezîri ABM, *el-Fıkh ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a* (2nd edn, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye 2003)
- Çolak Nİ, *Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Hukuku* (On İki Levha 2011)
- Dâûk A, 'Tedmur: Âsîmetu Zenûbya ve Memleketu'z-Zuba' [1978] *el-Faysal* 43-55
- Ebû Dâvûd SbE, *es-Sünen*
- Ebû Ubeyd KbS, *Kitâbu'l-Emvâl* (Dâru'l-Fadîle 2007)
- Ekinci EB, *Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle'den Düsturlar* (Gözden geçirilmiş 9. Baskı, IQ Kültür Sanat 2021)
- , *Dîni Lügat – İzahlı Misalli Metinlerle* (Arı Sanat 2018)
- , *İslam Hukuku ve Önceki Şeriatler* (2. Bası, Arı Sanat 2017)
- , *İslâm Hukuku: Umûmî ve Husûsî Hükümler* (3. Bası, Arı Sanat 2018)
- Ensârî A, 'Mevkıfu'l-İslâmî mine'l-Hifâzi ale't-Turâsi'l-İnsânî *Amâlu Nedveti'd-Devha li'l-Ulemâ Havle'l-İslâmî ve't-Turâsi-Sakâfi ed-Devha*, Katar, 30-31 *Dîsembir/Kânûne'l-Evvel 2001* (UNESCO 2005)
- Ensârî Z, *Esne'l-Metâlib şerhu Ravzi't-Tâlib* (Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî)
- Fehd N, *İkâmetu'l-Burhân alâ Vucûbi Kesri'l-Evsân*
- Garib S, *Fi Târîhi'l-Funûni'l-Cemîle* (Dâru's-Şurûk 1998)
- Hacak H, 'Mal', *İslâm Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı 2003) C 57 461-465
- Haydar Efendi A, *Tertibu's-Sunûf fi Ahkâmi'l-Vukûf*, (Ekrem Abdulcebbar and Muhammed Ahmed eds, Müessesetu'r-Reyyân)
- Huveydî F, *Tâlibân: Cundullah fi'l-Ma'reketi'l-Ğalat* (2nd edn, Dâru's-Şurûk 2001)
- İbn Âbidin ME, *Reddu'l-Muhtâr* (Matba'atü Mustafâ el-Bâbî el-Halebî 1966)
- İbnü'l-Esir İ, *el-Kâmil fi't-Târîh* (Ömer Abdusselâm Tedmürî ed, 1st edn, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî 1997)
- İbn Hacer A, *Fethu'l-Bârî* (Muhammed Fuâd Abdalbâkî ed, Dâru'l-Ma'rife 1379)
- , *ed-Dirâye fi Tahrici Ehâdîsi'l-Hidâye* (Abdullah Hâşim el-Yemânî el-Medenî ed, Dâru'l-Ma'rife)
- İbn Haldûn EZA, *Kitâbü'l-İber ve divânü'l-mübtede' ve'l-haber fi eyyâmî'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men âsaruhum min zevi's-sultâni'l-ekber* (Halil Şehade and Suheyl Zekkâr eds, Dâru'l-Fikr 1981)
- İbn Kayyim C, *et-Ṭuruku'l-Hukmiyye* (Mektebetu Dâru'l-Beyân)
- İbn Kesîr EF, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (Abdullah bin Abdulmuhsin et-Turkî ed, 1st edn, Dâru'l-Hicr 1997)
- İbn Kudâme M, *el-Muğni* (Abdullah bin Abdulmuhsin et-Turkî and Abdulfettah Muhammed el-Hulv eds, 3rd edn, Dâru Âlimi'l Kütüb 1997)
- İbn Mâce, *es-Sünen*
- İbn Nüceym S, *en-Nehru'l-Fâik Şerhu Kenzi'd-Dekâik* (Ahmed Azv İnâye ed, 1st edn, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye 2002)
- İbn Nüceym Z, *el-Bahru'r – Râ'ik* (2nd edn, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî)
- İbn Rüşd EVM, *el-Beyân ve't-Tahsil* (Muhammed Haccî ed, 2nd edn, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî 1988)
- İliş M, *Minehu'l-celil alâ Muhtasari's-Şeyh Halil* (Dâru'l-Fikr 1984)
- İmam Mâlik EA, *el-Muvatta'*
- İmâre M, *el-İslâm ve'l-Funûnu'l-Cemîle* (Dâru's-Şurûk 1991)
- Kâdî İyâz EF, *İkmâlü'l-Mu'lim bi fevâ'idi Müslim* (Yahya İsmail ed, 1st edn, Dâru'l-Vefâ 1998)
- Kâri A, *Mirkâtu'l-Mefâtiḥ* (Dâru'l-Fikr 2002)

- Karadâvî Y, *el-Helâl ve'l-Harâm fi'l-İslâm* (1st edn, Mektebetu Vehbe 2012)
- Koca F, 'Haram (Fıkıh)', *İslâm Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı 1997) C 16 100-104
- Konak R, 'İslam'da Tasvir Yasağı Sorunu ve Minyatür Sanatı' (2013) 6 *The Journal of Academic Social Science Studies* 967-988
- Kurtubi MbA, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân* (Ahmed el-Berdûni and İbrâhim Eттаfeyyiş eds, 2nd edn, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye 1964)
- Mâverdi EH, *el-Hâvi'l-Kebîr* (Ali Muhammed Muavvad and Adil Ahmed Abdülmevcud eds, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye 1999)
- Mevdûdi EA, *Tefhimu'l-Kuran* (Ali Bulaç ed, İnsan Yayınları 2005)
- Miras K, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi* (4. Bası, Diyanet İşleri Başkanlığı 1978)
- Mumcu A, 'Eski Eserler Hukuku ve Türkiye' (1969) 26 *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 45-78
- Müslim EH, *Sahih-i Müslim*
- Nemr A, *el-İctihâd* (el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Amme li'l-Kitab 1987)
- Nesâi EAA, *es-Sünen*
- Nesli A, 'Eski Eserlerin Korunmasının Hukuk Tarihi Yönüyle İncelenmesi' (2018) 20 *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 431-478
- Nevevi EZY, *el-Minhâc fî şerhi Sahih-i Müslim bin el-Haccâc* (2nd edn, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî 1396)
- Nevfel AHA, 'Himâyetü'l-Âsar fi'l-Fıkhi'l-İslâmî' (Yüksek Lisans, Gazze İslam Üniversitesi 2017)
- Özel S, *Uluslararası Alanda Kültür Varlıklarının Korunması* (Alkım 1998)
- Öztürk L, 'Kilise (İslâm Tarihi)', *İslâm Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı 2002) C 26 14-16
- Reşid Rızâ M, 'Hukmu't-Tasvîr ve San'u-Suver ve't-Temâsil ve İttihâzuha' (1336) 20 *Menâr* 220
- , *Fetâvâ* (Selâhaddin el-Müneccid and Yûsuf K Hûri eds, Dâru'l-Kitâbi'l-Cedid 2005)
- Rumeyh Â, 'Ahkâmü'l-Âsar fi'l-Fıkhi'l-İslâmî' (Doktora, İmam Muhammed bin Suud İslam Üniversitesi 1431)
- Sancakdar O, Yağcı P, Taşyıldız Ş ve Çırak E, *Kültür ve Tabiat Varlıkları Hukuku* (Adalet 2021)
- Serahsî EBŞ, *el-Mebsût* (Matbaatu's-Saâde)
- Sipahi Y, 'İstihân Açısından Resim ve Heykel' [2018] *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 509-540
- Sula N and Abdusselâm A, 'Termîmu'l-Âsar Beyne'l-Fıkhi'l-İslami ve't-Teşri'i'l-Cezâiri: Dirâsetün Mukârenetün (Restoration of Antiquities Between Islamic Jurisprudence and Algerian Legislation: Comparative Study)' (2020) 34 *Mecelletü Câmîati'l-Emîr Abdülkâdir li'l-Ulûmi'l-İslâmiyye* 146
- Şeyh Nizâm ve Heyet, *el-Fetâvâ'l-Hindiyye* (2nd edn, el-Matbaatu'l-Kubrâ'l-Emîriyye 1310)
- Şirbîni H, *Muğni'l-Muhtâc* (Ali Muhammed Muavvaz and Âdil Ahmed Abdülmevcud eds, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye 1994)
- Taberî MbC, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk* (Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim ed, 2nd edn, Dâru'l-Meârif Bimısır 1967)
- Tirmizi EİM, *el-Câmi'u's-sahih*
- Umar B ve Çilingiroğlu A, *Eski Eserler Hukuku* (Ankara Üniversitesi Basımevi 1990)
- Uyar İ, 'Tasvir Hadisleri: Tahric ve Değerlendirme' (Yüksek Lisans, Yüzüncüyıl Üniversitesi 2009)
- Yaşaroğlu H, 'İslam'da Resim-Heykel Yasağı ve Ahmet Hamdi Akseki'nin Konu Hakkındaki Görüşleri' (2016) 5 *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 82-96
- Yıldız K, 'Aykırı Vakıflar: Osmanlı'da Fukarâ-yı Müslimîni de Gözeten Gayrimüslim Vakıfları' (2019) 54 *Osmanlı Araştırmaları* 141-198
- Zemahşeri EKM, *el-Keşşâf* (3rd edn, Dâru'l-Kutubi'l-Arabî 1407)

Zeybek O ve Arslan M, 'Dini Fanatizm Tarafından Zarar Görmüş Kültürel Mirasların İrdelenmesi: Palmyra Antik Kenti Örneği' (2017) 19 Bartın Orman Fakültesi Dergisi 1-10